

Year of publication 1967

স্বৰ্গীয়া পদ্মাবতী দেবী ফুকননী

ৰচিত

শ্ৰীগোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামী

সম্পাদিত

নিউ বুক ষ্টল

গুৱাহাটী : অসম

জুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান

স্বৰ্গীয়া পদ্মাবতী দেৱী ফুকননী
ৰচিত

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ অসমীয়া বিভাগৰ অধ্যাপক
শ্ৰীগোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামীৰ দ্বাৰা সম্পাদিত।

নিউ বুক ষ্টল

গুৱাহাটী—১

অসম

প্ৰকাশক :

নিউ বুক ষ্টল

গুৱাহাটী

অসম

দ্বিতীয় তাঙবণ ১৯৬৭ চন ।

প্ৰথম তাঙবণ ১৮০৬ শকাব্দ (১৮৮৪ চন) ।

মূল্য—৭৫ পইছা

মুদ্ৰাকৰ :

শ্ৰীপ্ৰদীপকুমাৰ হাজৰা

শ্ৰীমুদ্ৰণ

৩৮, পঞ্চানন ঘোষ লেন

কলিকাতা-৯

সম্পাদনাৰ কথা

১। পুথিৰ সম্পাদনা এক প্ৰকাৰ গবেষণা। ইয়াৰ কাৰণে লাগে বিস্তৃত অধ্যয়ন, গভীৰ চিন্তা আৰু বিশাল পণ্ডিত্য। এই বোৰৰ উপৰি অসীম ধৈৰ্য সম্পাদকৰ এটা অপৰিহাৰ্য গুণ। পিচে, এই “সম্পাদনাৰ কথা”ৰ লিখক এইবোৰ জোখেৰে সম্পাদক নহয়। এইখনো তেনেহলে পাণ্ডিত্যপূৰ্ণ সম্পাদকীয় ভূমিকা নহয় : মাথোন বৰ্ত্তমান তাণ্ডৰণৰ মোখনি হে।

সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান এখন সৰু পুথি হ'লেও ইয়াত বহুল ভূমিকা লিখিবৰ সম্বল আছে; লাগে মাথোন উপযুক্ত প্ৰস্তুতি আৰু সম্যক দৃষ্টিভঙ্গী। পিচলৈ আমাৰ উদীয়মান সাহিত্যসেৱী সকলৰ কোনোৱে সেই কাম হাতত ল'ব পাৰে। সেই উদ্দেশ্যেই আমি মাথোন পুথিখন সুলভ কৰি দিছোঁ।

২। স্বৰ্গীয়া পদ্মাৱতী দেৱী ফুকননী এগৰাকী ধৰ্ম্মপৰায়ণা আৰু সাত্বিক ভাবৰ তিবোতা আছিল। প্ৰাচীন ভাৰতীয় শিক্ষা আৰু আদৰ্শত তেওঁৰ জীৱন গঢ়লৈ উঠিছিল। সেয়ে, অসমৰ উঠি অহা ল'ৰাছোৱালী বিলাকক নৈতিক শিক্ষা দিবৰ অভিপ্ৰায়েৰে তেখেতে সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যানখন লিখে। উপন্যাস লিখাৰ প্ৰয়াস লিখিকাৰ সমূলি নাছিল। উপাখ্যান কোৱাৰ চলেৰে নীতিমূলক শিক্ষা দিয়াই তেওঁৰ মুখ্য উদ্দেশ্য। তাকে কৰিবলৈ যাওঁতে যদি সাহিত্যৰ বুৰঞ্জী লিখকে উপন্যাসৰ অঙ্কৰ দেখে তেনেহলে সেইটো গৌণ ফলহে।

অসমীয়া গল্পৰ ক্ৰমবিকাশৰ বুৰঞ্জীত সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যানৰ এখন নিজা আসন আছে। ইয়াত ঊনবিংশ শতিকাৰ শেহাৰ্দ্ধৰ সহজ সবল অসমীয়া গল্পৰ আৰ্হি প্ৰকাশ পাইছে; কিন্তু লিখিকাৰ সমসাময়িক কৃতী সাহিত্যসেৱী সকলৰ পূৰ্ঠ গল্পৰ সাঁচ ইয়াত পোৱা নেযায়। বৰং তেখেততকৈ কিছুকালৰ প্ৰাচীন তেখেতৰ পিতৃদেৱতা স্বৰ্গীয় আনন্দবাম ঢেকিয়াল ফুকনৰ ভাষাহে প্ৰতিধ্বনিত হোৱা দেখা যায়। ইয়াত এনে কেতবোৰ বাক্যবীতিৰ প্ৰয়োগ হৈছে, যিবোৰ পৰৱৰ্ত্তী কালৰ ভাষাত বন্ধিত হোৱা নাই। আকৌ সেইদৰে 'হঁত' অৰ্থত 'উক'ৰ প্ৰয়োগ বিশেষ মন কৰিব লগীয়া। অৱশ্যে ইয়াৰ প্ৰয়োগ লিখিকাৰ সমসাময়িক খৃষ্টীয়ান লিখক সকলৰ ভাষাত আক শুভাভিবাম বৰুৱাৰ 'বামনৱমী' নাটকতো 'উক' বা 'অক' ৰূপত পোৱা গৈছে।

৩। তলত এই ভাঙবনৰ সংশোধনী আক সালসলনি সম্পৰ্কে এটা টোকা দাঙি ধৰা হ'ল।

মূল পুথিখন সক পইন্টৰ টাইপত ছপোৱা হৈছিল। বৰ্ত্তমান ভাঙবনত সক পাইকা আখৰ প্ৰয়োগ হৈছে।

বানান যিমান দূৰ সম্ভৱ মূলৰ দৰেই ৰখা হৈছে। মূলৰ হৃষ ই উ আক দীৰ্ঘ ঈ উৰ খেলিমেলিবোৰ শুধৰোৱা হোৱা নাই। চন্দ্ৰবিন্দুৰ প্ৰয়োগ মূলৰ দৰেই আছে। ডাৰি, কমা আক ছেমি কোলনৰ প্ৰয়োগো আগৰ দৰেই ৰখা হৈছে। ৰ শ্ৰুতিৰ ঠাইত ৱৰ প্ৰয়োগ দুই ঠাইত পোৱা যায়। আকৌ ৱ আক বৰো খেলিমেলি নোহোৱা নহয়। সেইবোৰ শুধৰোৱা হোৱা নাই।

মূলৰ ৱ ৰ ঠাইত পেট কটা ৰ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।

মূল পুথিৰ ১৮টা শব্দৰ ছপা ভুল শুধৰাই দিয়া হৈছে। এই ভুল বোৰৰ শুধৰণি এখন স্থানান্তৰিত দিয়া হৈছে।

মূল পুথিৰ পৃষ্ঠাবোৰ বৰ্তমান তাঙৰণত বৰ বন্ধনীৰ মাজৰ সংখ্যাৰে দেখুওৱা হৈছে। যেনে : গুৰুজন আৰু [২] অতিথি সুশ্ৰমা... (পৃ : ১) ; অৰ্থাৎ মূল পুথিৰ প্ৰথম পৃষ্ঠা 'আৰু'ত শেষ হৈছে আৰু দ্বিতীয় পৃষ্ঠা 'অতিথি' শব্দেৰে আৰম্ভ হৈছে।

বুৰীয়া পৃষ্ঠাৰ ওপৰত "সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান" শিৰোনামা নতুনকৈ দিয়া হৈছে। মূলত ওপৰত মাথোন বৰ বন্ধনীৰ মাজত পৃষ্ঠাঙ্কৰে আছিল।

মূলত প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় অধ্যায় দুটা 'পৰিচ্ছেদ' আছিল ; বাকী-বোৰ আছিল 'অধ্যায়'। এই তাঙৰণত গোটেইবোৰ 'অধ্যায়' কৰি দিয়া হৈছে।

মূল Title page-ৰ মাজত এটা প্ৰেছৰ মোহৰ আছিল। গোটেই পৃষ্ঠাটোৰ block কৰাবলৈ অশুবিধা হোৱাত সেইটো বাদ পৰি গ'ল।

৪। এই তাঙৰণত স্বৰ্গীয়া পদ্মারতী দেৱী ফুকননীৰ চমু জীৱনী এখন সংযোজিত হৈছে। জীৱনীখন লিখিছে অসমৰ নীৰৱ সাহিত্যসেৱী শ্ৰীযুক্ত জিতেন্দ্ৰনাথ বৃজবৰুৱাই। তেখেতৰ এই জীৱনীখন জয়ন্তী আলোচনীৰ পাঁচোটা সংখ্যাত প্ৰকাশ হৈছিল (প্ৰথম বছৰ—১৭শ সংখ্যা, পৃ: ৬৭২-৭৪ ; ১৮শ সংখ্যা, পৃ: ৭১০-১২ ; ১৯শ সংখ্যা, পৃ: ৭৫২-৫৫ আৰু দ্বিতীয় বছৰ ৫ম সংখ্যা, পৃ: ১৮৯-৯০ আৰু ৮ম সংখ্যা, পৃ: ৩৪৫-৪৬)। সেই দীঘল জীৱনীখন লিখকৰ নিজৰ ভাষাতে চমুৱাই নতুনকৈ সজাই ইয়াত প্ৰকাশ কৰা হৈছে। শ্ৰীযুক্ত

বুজববকবাৰ ভাষা মধুৰ : বাক্যবোৰ চুটী চুটী ; পঢ়ি যাওঁতে classical touch এটা অহুভৱ কৰা যায় ।

সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান মূল পুথিখনৰো যোগান ধৰিছে শ্ৰীযুক্ত জিতেন্দ্ৰনাথ বুজববকৰাই । সেয়ে তেখেতৰ ওচৰত এই লিখক সৰ্ব্বতোপ্ৰকাৰে ঋণী আৰু কৃতজ্ঞ । নিউ বুক ষ্টলৰ মালিক শ্ৰীযুক্ত বত্ৰেশ্বৰ দত্তই পুথিখনৰ প্ৰকাশৰ দায়িত্ব বহন কৰিছে । গতিকে এই থিনিতে তেখেতৰ অসমীয়া ভাষা সাহিত্য সেৱাৰ শলাগ লৈছোঁ আৰু উত্তৰোত্তৰ উন্নতি কামনা কৰিছোঁ ।

গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়

১১০১৬৬

শ্ৰীগোলোকচন্দ্ৰ গোস্বামী

প্রথম সংস্কৰণৰ এই ছুপা ভুলবোৰ শুধবোৱা হৈছে

পৃষ্ঠা	শাৰী	ভুল আছিল	শুধবোৱা হৈছে
৭	৫	কয়িছে	কৰিছে
৮	১	নাওৱাতে	নাওৱতে
৮	৪	দিনম	দিনৰ
১২	১৮	পাৰলৈহে	পাৰলৈহে
১৬	৮	ঘোৱাত	থোৱাত
২৪	১৪	বডুবাৰ	বডুৱাৰ
২৫	৪	সতীত্ৰ	সতীএ
২৬	৮	সকলেৰ	সকলৰ
	১০	মুজিম	সুজিম
২৮	২	ভাত পানও	ভাত পানীও
৩৩	১	কয়িব	কৰিব
	২১	সেবা	সেৱা
৩৫	৭	এইবাবে	এইবাবে
৩৮	১৯	খাকি থাকি	থাকি থাকি
৩৯	১৮	পূৰ্বেৰ	পূৰ্বৰ
	১৯	সবলোএ	সকলোএ
৪০	৭	লনোৰমা	মনোৰমা
	১৩	গাৱঁওৰ	গাঁওৰ

পদ্মারতী দেবী ফুকননীৰ চমু পৰিচয়

[শ্ৰীজিতেন্দ্ৰনাথ বৃজবৰুৱা]

বৰপেটাত ইং ১৮৫৩ চনৰ ৯ জানুৱাৰী দেওবাৰ ১৭৭৪ শকৰ ২৭ পুহ অমাবস্যা তিথিত পদ্মারতী দেৱী ফুকননীৰ জন্ম হয়। অসম আইৰ কৃতী সন্তান ৩আনন্দবাম ঢেকিয়াল ফুকন তেখেতৰ পিতৃ-দেৱতা। তেখেতৰ মাতৃ উজনীৰ বিখ্যাত ৰাজগুক ফুকনৰ ঘৰৰ পশুপতি ফুকনৰ ছহিতা স্বৰ্গীয়া মাহিন্দী দেৱী। পদ্মারতীৰ বিশেষত্ব আছিল যে তেখেতৰ গাত পিতৃ-মাতৃৰ গোটেই গুণবোৰ ফুটি ওলাইছিল। মাক দেউতাকৰ গঢ় গতিতে পদ্মারতী দেৱীও আদৰ্শ নাবী হৈ উঠিছিল।

ইংৰাজী ১৮৬২ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত যোৰহাটৰ নন্দীধ্বৰ ফুকনদেৱৰ লগত পদ্মারতী দেৱীৰ বিবাহ হয়। তেখেতৰ স্বামী সুশিক্ষিত আৰু ওখ মনৰ লোক আছিল। দুটি পৰিত্ৰ আত্মাৰ মিলন হ'ল। তেজপুৰ, শিলং, শ্ৰীহট্ট আদি ঠাইত চৰকাৰী চাকৰি কৰি শেষত এখেতসকলে নগাঁৱত বসবাস কৰিছিল। ফুকন দেৱ বেভিনিউ ছিৰস্তাদাৰ আছিল। এখেতৰ ৫২ বছৰ বয়সত নগাঁৱতে মৃত্যু হয়। ফুকননীৰ বয়স তেতিয়া ৪২ বছৰ। পদ্মারতী দেৱীৰ ১৮টি সন্তানৰ ভিতৰত ৩টিহে জীৱিত আছিল। স্বামীৰ মৃত্যুৰ পাচতে ফুকননী নগাঁৱৰ পৰা আহি গুৱাহাটীৰ ভৰলুমুখৰ পিতৃবন্তিতে ঘৰ কৰি সুখ-দুখ, শান্তি-অশান্তিৰ মাজেদি জীৱনৰ বাকী ডোখৰ কাল

নিয়াইছিল। ইংৰাজী ১৯২৭ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত ৭৪ বছৰ বয়সত ইয়াতেই তেওঁ অনিত্য সংসাৰ ত্যাগ কৰি পৰলোকলৈ গমন কৰে।

পদ্মারতী দেৱী ফুকননী এগৰাকী বৰ অমায়িক আৰু সাদৰী তিবোতা আছিল। তেখেতৰ ঘৰত অনেক মানুহৰ সমাগম। তেওঁলোকৰ লগত তেখেতে নানা ধৰণৰ কথা পাতে; সুখদুখৰ কথাৰ লগে লগে যে কত উপদেশ! সদায় তেখেতে পৰৰ ভাল গুণ বোৰৰ হে কথা উলিয়াইছিল। পৰৰ নিন্দা তেখেতে অকনো ভাল নেপাইছিল। অইনে পৰৰ বেয়া কথা কলেই তেখেতে এই দোষটো বেয়া বুলি শুধবাই দিছিল। ল'ৰা ছোৱালীক বৰ চেনেহ কৰিছিল; আৰু তেখেতৰ এই চেনেহত সৰু-বৰ সকলো মুগ্ধ হৈছিল। ফুকননীৰ দৰে অতিথি পৰায়ণা তিবোতা সঁচাকৈয়ে বিৰল। ঘৰলৈ অহা সকলোকে কিবা এটা নহয় কিবা এটা তেখেতে খাবলৈ দিবই। খোৱা বস্তুৰ গুণাগুণ তেখেতে বেচ জানিছিল। তেখেতৰ লগত এগৰাকী নিজৰ বিধবা জীয়ৰী আছিল। তেখেতে তেওঁক বুঢ়ীমাই বুলি মাতিছিল। ফুকননী দেৱীৰ ঘৰটোত বস্তু বাহানিবোৰ কি যে সু-শৃঙ্খল আৰু পৰিপাটিকৈ থৈছিল, তাক দেখা মোৰ এতিয়াও সুন্দৰকৈ মনত আছে। তেখেতৰ থকা ঠাই ডোখৰ আছিল এনেকুৱা—সৰু সৰু খেৰৰ ঘৰ দুটা নে তিনিটা। ওচৰতে পাটনাদ এটি। বাৰীত ফলমূলৰ গছ। ভিতৰ আৰু বাহিৰৰ চোতালৰ কাষে কাষে সুগন্ধি ফুলৰ আৰু গুটিমালিৰ গছ। তাঁত শালত লগাই খোৱা এখন কাপোৰ। তাৰ কাষত ফুলৰ চানেকি বোৰ। ঘৰৰ ভিতৰৰ বেৰত অনেক দেৱ-দেৱীৰ ছবি। তেখেতৰ বিছনাৰ ওচৰতে মেজখন। মেজৰ ওপৰত দোৱাত, কলম, কাগজপত্ৰ, মাহিলি আৰু নানা

আলোচনী কাকত । ওচৰতে থাক্ থাক্কে থোৱা নানা কিতাপ । ওচৰতে ঢেকিশালৰ ঘৰ এটি । ঘৰৰ শৃঙ্খলতা জানিছিল ফুকননী দেৱীয়ে । ঘৰখন আছিল শান্তিময় । বাস্তবিকতে ই আছিল গৃহাশ্রম ।

ফুকননী দেৱীৰ জোঁৱাই স্বৰ্গীয় ৰায়চাহাব দুৰ্গাধৰ বৰ কটকীয়ে নীতিপাঠ পঞ্চম ভাগত প্ৰকাশ কৰা শাহুৱেৰৰ চমু জীৱনীত এইদৰে লিখিছে,—“তেখেতৰ গাত পুৰণি কালৰ তিকতা আৰু বৰ্ত্তমান যুগৰ তিকতাৰ আটাইবোৰ সদৃশ্য একেলগে বিৰাজ কৰিছিল । বহুত মানুহেই ভালবেয়া বিশেষ বিবেচনা নকৰি নতুন কিম্বা পুৰণি একোটাকে সাবতি ধৰে; নতুন পুৰণি দুয়োটাৰে ভাল খিনি লবলৈ যত্ন নকৰে । ফুকননী দেৱী এনে ধৰণৰ নাছিল । তেখেতে মুকলি মনেৰে ভাবি চাই নতুন পুৰণি দুয়োৰে সাৰ ভাগ বাছি ল'বলৈ বিচাৰিছিল ; পুৰণি বীতি এটি সচাঁকৈয়ে ভাল হ'লে তাক বেয়া নতুন এটিৰ লগত নমলাইছিল । সেই দৰে ভাল হ'লে পুৰণিৰ সলনি নতুনো লৈছিল ।” এই কথাখিনি স্কুলত আৰু কলেজত পঢ়া আমাৰ অসমীয়া ছোৱালী সকলে বিশেষকৈ মন কৰা উচিত । কেৱল মন কৰাই নহয়, তেখেতৰ এই গুণবোৰ আমাৰ ভনীসকলে কৰ্ষণ আৰু অনুকৰণ কৰি আমাৰ অসমীয়া মাতৃজাতিক সকলোৰে চকুত আদৰ্শ কৰি তুলিব লাগিব ।

স্বৰ্গীয় তৰুণবাম ফুকনে পদ্মাৱতী দেৱী ফুকননীৰ বিষয়ে এবাৰ এইদৰে কৈছিল,—“She was an educated, a well informed and a managing lady of household duties.”
গৃহকাৰ্য্যত কি যে নিপুণা আছিল তেওঁ । কিমান যে

জানিছিল তেওঁ। আৰু এটা কথা তেখেতে কৈছিল যিটো স্বৰ্গীয় গুণাভিৰাম বৰুৱা দেৱে “ঢেকিয়াল ফুকনৰ জীৱন চৰিত্ৰ”ত উল্লেখ কৰা নাই। তেখেতে ক’লে,—“ফুকননীৰ স্বামীৰ উপাধি আছিল বৰুৱাহে। শূলপাণি ভড়ালি বৰুৱাৰ ঘৰবহে আছিল নন্দীশ্বৰ বৰুৱা। তেওঁ ফুকন লিখা হ’ল পদ্মাৱতীক বিয়া কৰোৱাৰ পাছত। গুৱাহাটীৰ ফুকনৰ ঘৰৰ ছোৱালী নিয়া আৰু সেই ঘৰত ছোৱালী দিয়া বুলিলেই লেঠা। ফুকনৰ ঘৰ বুলিলেই জাত যায় তেতিয়া”। ফুকনে আৰু কৈছিল—“আমাৰ ঘৰখনত ইংৰাজী শিক্ষা সোমাল। ইংলণ্ডলৈ যোৱাও এটা কাৰণ। ফুকনৰ ঘৰখনত জাত নাই—এই হ’ল তেওঁলোকৰ ভাব। নন্দীশ্বৰে ফুকননীক বিয়া কৰালে। গতিকে তেওঁৰ জাত গ’ল। তেওঁৰ ঘৰৰ সকলোৱে তেওঁক আলগ কৰি থ’লে। তেওঁ ‘বৰুৱা’ এৰি ‘ফুকন’ লিখা হ’ল তেতিয়াৰ পৰা।”

ইং ১৯২১ চনত মহাত্মা গান্ধী গুৱাহাটীলৈ আহোঁতে স্বৰ্গীয় ফুকনৰ ঘৰতে আছিল। অসহযোগ আন্দোলনৰ আৰম্ভণ তেতিয়া। পদ্মাৱতী ফুকননী আৰু গিৰিজা দেৱীয়ে (ফুকনৰ আপোন বায়েক) মহাত্মা গান্ধীক সুন্দৰ হিন্দী ভাষাত অসমীয়া তিকতা সমাজৰ কথা বুজাই দিছিল। গান্ধীও এখেত সকলৰ আলাপত বৰ সন্তুষ্ট হৈছিল।

ফুকননাৰ সাহিত্য সাধনা

অসমীয়া সাহিত্যলৈ অতি কম বয়সৰ পৰা তেখেতৰ প্ৰৱেশ ঘটিছিল আছিল। তেখেতে কৱিতাও লিখিছিল। কৱিয়ে কৱিক চিনি পায়। শ্ৰীৰঘুনাথ চৌধাৰী দেৱে ফুকননী দেৱীৰ বিষয়ে এই দৰে কৈছিল—
“ফুকননী সাহিত্য ক্ষেত্ৰত প্ৰথম লিখিকা। জোনাকীত কৱিতা আৰু

সুচিন্তিত প্ৰৱন্ধাদি দিছিল।" বাঁহী কাকত খনত পদ্মাবতী দেৱীয়ে প্ৰায় কবিতা আৰু প্ৰৱন্ধ লিখি দি আছিল। ১৮৩৩ শঁকৰ দ্বিতীয় বছৰৰ আহাৰ মাহৰ ৮ম সংখ্যাত প্ৰকাশ হোৱা 'প্ৰাৰ্থনা' নামৰ কবিতাটিৰ পৰা বুজিব পাৰি তেখেত ঈশ্বৰ চিন্তাতে মগ্ন আছিল। ১৮৩৫ শঁকৰ চতুৰ্থ বছৰ শাওন মাহৰ ৯ সংখ্যাত প্ৰকাশ হৈছিল তেখেতৰ 'বিধবা' প্ৰৱন্ধটি। 'বিধবা' প্ৰৱন্ধটিৰ প্ৰত্যেকটো কথাই হৈছে—"the lamps of her soul"—তেখেতৰ চিন্তাৰ দাপোন। তাৰে কিছুমান ইয়াত তুলি দিয়া হ'ল—"এই তিনিটি আখৰ বৰ ভয়ঙ্কৰ। এই শব্দটি বৰ কৰ্কশ। কতজন্মৰ তপস্যাৰ ফলেৰেহে ভাগ্যৱতী সকলে স্বামীত চিৰ-বিদায় লৈ এই সংসাৰৰ মোহমায়া বিসৰ্জ্জন দি স্বামীৰ অপূৰ্ব প্ৰীতি বুকুত বান্ধি লৈ প্ৰভুৰ চৰণত স্বামীৰ মঙ্গল প্ৰাৰ্থনা কৰিবলৈ স্বৰ্গধামলৈ যাব পাৰে। সধৱা থাকি মৰা কি ধন্য।

"স্ত্ৰী জীৱন ওপজাৰে পৰা মৰালৈকে স্বতন্ত্ৰ নহয়, বিশেষকৈ আমাৰ দেশৰ তিবোতাৰ স্বতন্ত্ৰতা নাই। তিবোতাই নোপোৱাটো মোৰ মনেৰে বৰ ভাল প্ৰথা। দুৰ্বলাৰ স্বাধীনতাই হুঁশুৱায়। সকলোৰে পৰা অধীনতা শিকি অহা বাবেহে তিবোতাক বিনয়, নম্ৰতা, সহিষ্ণুতা এই সকল অলঙ্কাৰে শোভা দিয়ে।

"স্বামী সুখৰ সুখীয়া, দুখৰ সাৰথি, ধেমালিত লগবীয়া, উপদেশত গুৰু, পোষণত পিতৃ, স্নেহত মাতৃ, শুশ্ৰূষাত দাস, শিক্ষাত অধ্যাপক, বহুত মিত্ৰজন, মিঠা কথাত শিশু সন্তান, স্বামীৰে কাৰ তুলনা হ'ব পাৰে? এই পৃথিৱীত তেওঁতকৈ বন্ধু দ্বিতীয় নাই। গৃহিণীয়েই গৃহ-লক্ষ্মী, তেওঁৰ পটুতাৰ দ্বাৰাই গৃহৰ উন্নতি আৰু গৃহিণী এলেহুৱা বা

অসাধনীয় হ'লে গৃহৰ স্ত্ৰী হত হয়। মোৰ বিশ্বাস যে তিকতাৰ পৰা স্বামীৰ সৰ্বস্বস্থ হয়, সন্তানৰ উন্নতি হয়, গৃহস্থজনৰ উপকাৰ হয়, গৃহস্থৰ মঙ্গল হয়। তেনে হলে স্ত্ৰী বত্ন।”

প্ৰৱন্ধটো পৰি এটালেই মনটোৱে কৈ দিয়ে—নিধি লুকাই আছে তেখেতৰ লেখনীত। পদ্মাবতী ফুকননীয়ে “অসম সাহিত্য সভা পত্ৰিকা” খনতো প্ৰৱন্ধাদি দিছিল। ১৮৪৯-৫০ শকৰ দ্বিতীয় বছৰৰ চ’ত-জ্যেষ্ঠৰ তৃতীয় সংখ্যাৰ পত্ৰিকাখনৰ সম্পাদক আছিল সাহিত্যিক ৩৮ব্ৰহ্মবৰ বৰুৱাদেৱ। তেখেতে “পদ্মাবতী দেৱী ফুকননী আৰু তেখেতৰ এটি প্ৰৱন্ধ” নামৰ প্ৰৱন্ধত লিখিছে,—“সিবাৰ নগাঁৱত বহা সাহিত্য সন্মিলনলৈ তেখেতে তেখেতৰ স্বৰ্গীয় পিতৃদেৱৰ উদ্দেশ্যে এখনি ভক্তি আৰু ভাৱপূৰ্ণ বচনা লিখি পঠাইছিল। আৰু তাক সূৰ্য্যকুমাৰ ভূঞা-দেৱে সন্মিলনৰ আগত পাঠ কৰিছিল।” ফুকননী দেৱীয়ে “সমাজত তিবোতাৰ স্থান” বুলি এটি প্ৰৱন্ধ সেই সাহিত্য সন্মিলনলৈ পঠাইছিল বুলিও তাত উল্লেখ আছে।

পদ্মাবতী দেৱীৰ ছখন কিতাপ প্ৰকাশ হৈ ওলায়। এখনৰ নাম হিত-সাধিকা, আনখনৰ নাম সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান। ছয়োখন বিয়াৰ পাছত নগাঁৱতে লিখা। হিত-সাধিকা খনত এই কেইটা বিষয় লৈ সকলক ল’ৰাছোৱালীৰ হিতাৰ্থে অতি সহজে বুজিব পৰাকৈ লেখিছে: জ্ঞান আৰু অনুষ্ঠান, অহঙ্কাৰ, বিছাধন, হিংসা, দয়া আৰু নম্ৰতা, কৃতজ্ঞতা, পিতৃমাতৃৰ প্ৰতি ভক্তি, দেশীয় লোকৰ প্ৰতি ব্যৱহাৰ, আৰু ব্যয়। কিতাপখনৰ আৰম্ভণত ফুকননী দেৱীয়ে এই দৰে লেখিছে,— “হে প্ৰিয় লৰাছোৱালী বিলাক! তোমালোকৰ এফেৰিমান উপকাৰ হ’ব বুলি আশা কৰি মই এই সকলো পুথি খনি প্ৰকাশিবলৈ আগ

বাঢ়িছে। তোমালোকে এই পৃথিবীত জন্ম লভিছা কিন্তু কি নিয়মেবে সংসার যাত্রা নিৰ্বাহ কৰিব লাগে তাক নেজানা। এতেকে এতিয়া সকতেই তাক শিকিবলৈ পুৰুষাৰ্থ কৰিব লাগে। সকবে পৰা মানুহে যি কথা মনত সুমাই লয় তাক কেতিয়াও এড়িব নোৱাৰে।” ইত্যাদি। সামৰণিত লেখিছে,—“তোমালোকে যদি সঁচাকৈ মনুষ্য নাম ল’ব খোজা তেনেহলে ধৰ্ম্ম আৰু সত্যক কেতিয়াও নেবিবা। তোমালোকে সেই বিষয়ত অল্প মন দি যত্ন কৰা তেনেহলে অনায়াসে কৃতকাৰ্য্য হ’ব পাৰিবা।” ‘জ্ঞান আৰু অনুষ্ঠান’ত লেখিছে—“এই যে ‘জ্ঞান আৰু অনুষ্ঠান’ ই সকলো মানুহৰে বড় উপকাৰী। এই দুটা নেথাকিলে কোনো মানুহকে যথার্থ মানুহ বোলা নেযায়।” ‘অহঙ্কাৰ’ প্ৰবন্ধটোত লেখিছে,—“ল’বাছোৱালী বিলাক! অহঙ্কাৰ মানুহৰ এক প্ৰধান বিপু; এই সংসারত অহঙ্কাৰ গুণে কত ঠাইত অনাদৰণীয় হ’ব লাগে তাৰ সীমা নাই। ময় ডাঙ্গৰ মানুহ, ময় জ্ঞানী, ময় ধনী, ময় ৰূপবান, ময় বিদ্যাবান, এই বিলাক মৎগৰ্বী কথাই যাকে বশ কৰে সি মানুহ যথার্থ ভদ্ৰলোক নহয়। শৰীৰ ও মনৰ ভূষণ এই কেইটি গুণ যদি শৰীৰত নেথাকে তেন্তে মনুষ্যৰ অঙ্গভূষণো নাই।”

হিত-সাধিকাৰ প্ৰত্যেক কথাই যেন Pearls of wisdom,— জ্ঞানৰ মুকুতামণি। সুৰ্গন্ধ মনমোহা ফুলনি বাৰীত সোমালে কেৱল ফুলবোৰ চায়েই তৃপ্তি পোৱা নেযায়। দুই এটা ফুল ছিঙ্গি ল’বলৈ মন যায়। তেতিয়াহে মনৰ তৃপ্তি পলায়। কিতাপ খনিৰ “পৰিশেষত” ফুকননী দেবীয়ে যি দৰে লেখিছে তাক তুলি নিদিয়াকৈ থাকিব নোৱাৰিলোঁ,—“মই ইয়াত ল’বাবিলাকৰ প্ৰতিহে সবহকৈ লেখিছোঁ কিন্তু এই বিলাক উপদেশ ছোৱালীবিলাকতো খাটিব। এই

পুথিখনিৰ মুঠ অৰ্থ, ঈশ্বৰৰ নিয়ম, সমাজৰ নিয়ম আৰু শৰীৰৰ নিয়ম পালন কৰাৰ কথা পাৰিছোঁ মানে কৈছোঁ। এই বিলাক নিয়ম পালন কৰিলেই ধৰ্ম বক্ষা হয়, ধৰ্ম হ'লেই পাপলৈ মতি নিনয়ায়। পাপ নকৰিলে মনুষ্য মহাসুখে দেহ যাত্ৰা নিৰ্বাহ কৰিব পাৰে। জ্ঞান হ'লেই ধৰ্মজ্ঞান হ'ব। এতেকে সাধাৰণ প্ৰাণ গ'লেও পাপ নকৰিবা আৰু ধৰ্ম নেৰিবা। ধৰ্ম তোমালোকৰ এই সংসাৰৰ আৰু অনন্ত কালৰ বন্ধু, এই কথাটি তোমালোকে সদাই মনত বাখি সংসাৰৰ কাৰ্য্য কৰিবা।” প্ৰত্যেক অসমীয়া লৰাছোৱালীয়ে এই কিতাপখনি পঢ়া নিতান্ত উচিত। পদ্মৱতী ফুকননীয়ে যি লেখে, যি কয় সি হৃদয় স্পৰ্শ কৰি যায়। ইয়াকেই কয় Gem of thoughts.

তেখেত ধৰ্মজ্ঞানতো শিক্ষিতা আছিল। পদ্মৱতীৰ কিতাপকেই-খনি, প্ৰৱন্ধ আৰু কবিতা সমূহ পঢ়াৰ লগে লগে মনলৈ প্ৰশ্ন আহে, সেই সময়ত এই তিকতাগৰাকী ইমান শিক্ষিতা হ'বলৈ পালে কেনেকৈ? সেই সময়তনো অসমীয়া তিকতা সমাজ আছিল কেনেকুৱা? এইবোৰ প্ৰশ্নৰ উত্তৰো পদ্মৱতী দেৱীৰ নিজৰ লিখা ‘বিধবা’ নামৰ প্ৰৱন্ধটিতে পোৱা যায়। তেখেতে তাত লিখিছে—“আমাৰ দেশৰ তিকতাৰ নিয়মানুসাৰে বিদ্যা শিক্ষা এতিয়ালৈকে হোৱা নাই। আমাৰ বুঢ়ালোকে কয় তিকতাৰ অল্প বিদ্যা ভয়ঙ্কৰী। এই কথা সঁচা বুলি মানিব লাগে; কিয়নো জ্ঞান উৎপত্তি হোৱাকৈ শিক্ষা পালেহে বিশেষ উপকাৰ হয়, আধা খৰচীৱাকৈ উপন্যাস, নাটক, পদ পুথি পঢ়াত তিমান জ্ঞানো নঘটে, বিবেচনাৰো ক্ৰটি হয়, গতিকে স্বাধীনতা পালে স্বচ্ছন্দে চলাটো টান হয়।” দেখা গ'ল, লিখাপঢ়া জনা তিকতা নাছিলেই সেই সময়ত। জীৱনৰ আদিতো শিক্ষা পোৱা যায় মাকৰ পৰা,

তাৰ পাচত পিতাকৰ পৰা, তাৰ পাচতে অৱস্থানুসৰি অইন অইন উপায়ৰ পৰা। আমাৰ কথাতে কয়—যেনে মাক বাপেক তেনে লৰাছোৱালী। এই কথাষাৰিবো অৱশ্যে কিছু তাৰতম্য হয়। কাৰণ শামুকৰ পেটতো মাণিক ওলায়। মাকৰ পৰা শিক্ষা পাবলৈ হ'লে মাক কিছু নহয় কিছু শিক্ষিতা হ'বই লাগিব। পদ্মাৱতীৰ মাতৃ মাহিন্দী দেৱী এগৰাকী শিক্ষিতা মহিলা আছিল। মাহিন্দী দেৱীৰ বিষয়ে এই দৰে লিখা আছে,—“ফুকনৰ ভাৰ্য্যা মাহিন্দী ফুকননী ঘৰৰ প্ৰধান গৃহিণী হ'ল। তেওঁ সুন্দৰকৈ লিখিব আৰু পঢ়িব জানিছিল; বঙলা আৰু অসমীয়া পুস্তক সুন্দৰকৈ বুজিছিল; সামান্য অঙ্ক কৰিব পাৰিছিল। ফুকনৰ ঘৰৰ হিচাপপত্ৰ তেওঁ নিতৌ বাখিছিল। তাঁত আৰু আন শিল্প কৰ্মও পাৰিছিল। ফুকন এইজনী পত্নীৰ পৰা সাংসাৰিক সুখ ভোগ কৰিবলৈ সমৰ্থ হৈছিল।”

তেখেতৰ পিতৃদেৱতা আনন্দবাম ঢেকিয়াল ফুকন সেই সময়ত এজন উচ্চ বিদ্যাসুত্ৰ পুৰুষ আছিল। এখেতেই আছিল অসমীয়া ভাষাৰ প্ৰধান উৎসাহদাতা। ঢেকিয়াল ফুকনে শিক্ষা বিস্তাৰৰ বাবে কি দৰে যত্ন কৰিছিল তাক গুণাভিৰাম বৰুৱাই এই দৰে লেখিছে,—“বিদ্যাশিক্ষাৰ প্ৰতি ফুকনে বৰ উৎসাহ দিছিল। তেতিয়া নগাৱত ইংৰাজী স্কুল নাছিল। সেই কাৰণে তেওঁৰ নিজৰ ঘৰতে এটি ইংৰাজী স্কুল পতাইছিল। স্ত্ৰী-শিক্ষাৰ প্ৰতি তেওঁৰ বৰ শ্ৰদ্ধা আছিল, নিজৰ পত্নীক নিজেই শিক্ষা দিছিল। আৰু নিজৰ কন্যা পদ্মাৱতীক পঞ্চম বৰ্ষত বিদ্যাসুত্ৰ কৰিছিল। স্ত্ৰী পুৰুষ উভয়ে মনুষ্য, এতেকে স্ত্ৰীবিলাক অশিক্ষিতা থাকিলে পুৰুষ অৰ্দ্ধাঙ্গী বোগাক্ৰান্তৰ দৰে থাকে, এইটি তেওঁৰ মত।” এনেকুৱা পিতৃ মাতৃৰ জীয়াবী পদ্মাৱতী বিদ্যাসুত্ৰী নোহা-

ৱাকৈ থাকিব পাৰেনে ? একোবাৰ ভাব হয় পদ্মৱতী দেৱীয়ে যদি বৰ্তমান যুগৰ ছোৱালী সকলৰ দৰে বি. এ., এম. এ. পাছ কৰিব পাৰিলে হেঁতেন আৰু কিমান শিক্ষিতা হলেহেঁতেন। শিক্ষিত আৰু শিক্ষিতা পিতৃ-মাতৃৰ ছহিতা পদ্মৱতীও শিক্ষিতা হৈ অসমীয়া ভিবোতা জাতিৰ শোভা বঢ়াই থৈ গল।

সূচীপত্ৰ

	পৃষ্ঠা
সম্পাদনাৰ কথা	গ
প্ৰথম সংস্কৰণৰ ভুলৰ শুধৰণি	ছ
পদ্মাৱতী দেবী ফুকননীৰ চমু পৰিচয়	ঝ
মূল পুথি আৰম্ভ :			
সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান	প
ভূমিকা	ব
প্ৰথম অধ্যায়	১
দ্বিতীয় অধ্যায়	৭
তৃতীয় অধ্যায়	২০
চতুৰ্থ অধ্যায়	৩০
পঞ্চম অধ্যায়	৩৫
ষষ্ঠ অধ্যায়	৪০

সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান

—)*—

শ্ৰীপদ্মাবতী দেবী ফুকননী

বচিত ।

নগাঁও

কলিকাতা ;

২১০/১ কৰ্ণওয়ালিস্ ষ্ট্ৰীট, ভিক্টোৰিয়া প্ৰেসে
শ্ৰীভুবনমোহন ঘোষ দ্বাৰা মুদ্ৰিত ও প্ৰকাশিত ।

১৮৮৪ ।

মূল্য ১০ চাৰি আনা মাত্ৰ ।

শ্ৰীশ্ৰীজগদীশ্বৰ

ভূমিকা

আমি এই ক্ষুদ্ৰ পুথীখানি ছপাবলৈ আগ বাঢ়িছোঁ হয় কিন্তু ইয়াক পাঠ কৰি পাঠক সকলে যে সন্তোষ পাব ইয়াক আশা কৰা নাই। তত্ৰাচ তিকতাই বচা বুলি ইয়াৰ দোষ পাঠক সকলে ক্ষমা কৰিব এই সাহতে ইয়াক মুদ্ৰিত কৰা হল। সজ্জ আৰু অসজ্জ মানুহৰ কাৰ্য্যৰ ফল দেখুৱাই এই পুথীৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য। ইতি—

নগাঁও, আসাম
৩০ শ্ৰাৱণ ১৮০৬ শকাব্দা

}

শ্ৰীপদ্মাবতী দেৱী

সুধৰ্ম্মাৰ উপাখ্যান ।

প্ৰথম অধ্যায় ।

কমলপুৰ নামে দেশত বঘুনাথ নামেৰে এজন ভদ্ৰ মানুহ আছিল । তেঁও ব্যবসায় কৰি খাইছিল । তেঁওৰ সত্যবান নামেৰে এটা লৰা আছিল । সেই লৰাক সকৰে পৰা বড় যত্নেৰে সহিতে পিতৃ মাতৃএ শিক্ষা দিয়াত লৰাৰ বড় উন্নত স্বভাৱ হইছিল । লাহে লাহে লৰাটোক বিয়া কৰাই দিবৰ সময় হোৱাত ; ধৰ্ম্মপাল নামেৰে এজন মানুহৰ সুধৰ্ম্মা নামেৰে এজনী চোৱালীক সত্যবানলৈ বিয়া কৰাবৰ ঠিক কৰি বঘুনাথে বিয়া পাতিলে ।

তেঁও বিলাকৰ অবস্থা অনুসাৰে বিবাহৰ আয়োজন হল । শুভ দিনত সত্যবানে বিয়া কৰাই ভাৰ্য্যাক ঘৰলৈ আনিলে । পুতেক বোৱাৰিএকৰ আনন্দ দেখি, ভালে দিনৰ মুৰত, বঘুনাথে সংসাৰৰ হাত এড়ি ঈশ্বৰৰ ঠাইলৈ গল ।

সত্যবানে পিতাৰ শ্ৰাদ্ধাদি কাৰ্য্য যথানিয়মে সমাপন কৰিলে । তেঁওও পিতাকৰ দৰে বেপাৰ চলাইছিল তেঁওবিলাকৰ ভাৰ্য্যা স্বামী হুইবো প্ৰীতি আছিল । সুধৰ্ম্মা আক সত্যবানৰ স্বভাব পবিত্ৰ আছিল । ঈশ্বৰলৈ বড় ভয় কৰিছিল । মনত ধৰ্ম্মভাব জাগ্ৰত আছিল । দেৱতাপূজা, গুৰুজন আক [২] অতিথি সুশ্ৰুসা কৰা তেঁওবিলাকৰ বড় ভক্তিৰ কাৰ্য্য আছিল । সত্ কাৰ্য্যলৈ তেঁওবিলাকৰ বড় মন আছিল ।

আৰু অসং কাৰ্য্যলৈ ঘৃণা আছিল। সত্যবানে সৰুৰে পৰা ভালকৈ লেখাপঢ়া শিক্ষা কৰাৰ দ্বাৰাই তেঁওৰ ভাল বেয়া বিবেচনা শক্তি হইছিল। শিক্ষাৰ গুণত সকলো প্ৰকাৰৰ গুণবিলাক তেঁওৰ শৰীৰৰ ভূষণ স্বৰূপ আছিল। তেঁও গাঁওৰ উপকাৰৰ নিমিত্তে বড় যত্ন কৰে। তেঁও বিনামাসুলে ঘৰতে ইক্ষুল পাতি ছখীয়া লৰাবিলাকক পঢ়াইছিল। তেঁওৰ পৰা গাঁওৰ ছখীয়া মানুহে অলপ অলপ সাহায্য পাইছিল। তেঁওৰ সজ আচৰণত গাঁওৰ মানুহে তেঁওক বড় ভাল পাই মৰম কৰিছিল।

সুধৰ্ম্মাই পিতাকৰ ঘৰত সৰুৰে পৰা লেখাপঢ়া শিকিছিল। স্বামিৰ ঘৰত সত্যবানে শিক্ষা দিয়াত হেলা কৰা নাছিল। তেঁও-বিলাকে অনায়াস বা আলাগতীয়া কথাবাত্তা কই সময় নেখেদাইছিল। কেবল ধৰ্ম্মৰ বিষয় আনৰ উপকাৰৰ বিষয় আৰু আপোনাৰ ঘৰৰ উন্নতিৰ বিষয় আলচ কৰে। সুধৰ্ম্মা গৃহস্থিৰ কাৰ্য্যত বড় কাৰ্য্যদক্ষ আছিল। তেঁওৰ পৰা ঘৰৰ আৰু গাঁওৰ মানুহে সন্তোষত বাহিৰে কেতিয়াও বেজাৰ নেপাইছিল। ছখী, ভুখী, অতিথি, অভ্যাগতলৈ তেঁওৰ বৰ মৰম আছিল। তেঁও সতী, সাধনী, পতিব্ৰতা আছিল। স্বামিলৈ বড় ভক্তি। আপোনাৰ প্ৰাণতকৈও স্বামিক অধিক মানিছিল। সত্যবানেও তেঁওক প্ৰাণতকৈ অধিক মানিছিল। হায়! ঈশ্বৰৰ কি ইচ্ছা, তেঁওবিলাকৰ কি দুৰ্দশা, এনে সুখেৰে থকা মানুহবিলাক এতিয়া বিপদত পড়ি অনেক কাললৈ বিচ্ছেদা বিচ্ছেদী হবৰ দিন হল।

[৩] সেই দেশতে এজন ভদ্ৰলোকৰ মাধবচন্দ্ৰ নামেৰে এটা লৰা আছিল। তেঁওৰ ঘৈণীএকৰ নাম লীলাবতী। মাধবচন্দ্ৰ আৰু লীলাবতীৰ স্বভাব বড় ভাল আছিল। মাধবচন্দ্ৰেৰে সত্যবানেৰে সমান

বয়স। আক সৰুৰে পৰা একে ইস্কুলতে পঢ়িছিল। তেঁওবিলাক দুইবো বড় প্ৰীতি, আক তেঁওবিলাকৰ পিতাক উকৰো বড় মিল আছিল। মাধবে সত্যবানে সখা কৰিছিল। সুধৰ্ম্মাবো লীলাবতী সখী আছিল। সিবিলাকৰ মাজত বড় আত্মীয়তা আছিল।

মাধবচন্দ্ৰে সত্যবানে সহিতে দুইও ভগৰীয়া হই বেপাৰ চলাইছিল। সিবিলাকে বিবেচনা কৰিলে যে কেবল আপোনাৰ দেশতে এইদৰে বেপাৰ কৰিলে বিশেষ লাভ নাই। যদি আন ঠাইত কাৰবাৰ কৰা যায়, কিছু লাভ হব পাৰে, এতেকে আন ঠাইত কাৰবাৰ কৰিবলৈ যাবৰ স্থিৰ কৰিলে।

এদিন গধূলি সত্যবানে সুধৰ্ম্মাৰ আগত কলে, প্ৰিয়ে, আমি এই দেশত যি বেপাৰ চলাইছো তাত বড় লাভ নাই। আন আন দেশৰ পৰা বস্ত্ৰ আনিলে, ইয়াৰ বস্ত্ৰ আন ঠাইলৈ নিলে বিশেষ লাভ হবৰ আশা। এতেকে সখা মাধবচন্দ্ৰে সহিতে ময় আন দেশলৈ যাবৰ মন কৰিছো। তুমি কিছুদিনৰ নিমিত্তে, মোৰে সহিতে অন্তৰ হই অকলে থাকিব লগা হলা। সেইকথা শুনি সুধৰ্ম্মাই কলে, নাথ, মোক সন্তান নোহওতেই যদি এবাৰ দেশ বিলাক দেখুৱাই আনিলে হেঁতেন, তেনেহলে বড় পালো হেঁতেন। ময় গলে লীলাবতী সখীও যাব। মোক নিয়াৰ পৰা আপোনাৰ অনেক অসুখ আক অসুবিধা হব হয়, সেই অসুখ সহি অনুগ্ৰহকৈ অধিনীক লৈ গলে, নানা দেশ দেখি [৪] চকুৰ সার্থক হয়। আপোনাৰ লগতে দেশ চাই ফুৰা মোৰ বড় ভাগ্য, এতেকে মোকো লই যাওক।

পিছদিনা সত্যবানে মাধবচন্দ্ৰে সহিতে, সুধৰ্ম্মা আক লীলাবতীক লই যোৱাৰ বিষয়ে পৰামৰ্শ কৰি তেঁও বিলাককো নিবৰ স্থিৰ

কৰিলে। দিন বাৰ চাই এদিন তেঁও বিলাক অনেক মানুহ আক
বেপাৰৰ বস্তু লই বিদেশলৈ যাত্ৰা কৰিলে।

সুধৰ্ম্মা গাভৰু ছোৱালী বয়স কোমল আৰু উন্নত মন উজ্জ্বল, তাতে
প্ৰিয় স্বামিৰ লগত গই নানা দেশ আৰু ঠাইৰ শোভা দেখি গইছে,
লগত তেঁওৰ বড় স্নেহৰ সখী লীলাও গইছে, এতেকে তেঁও
আনন্দতে কেবল মগ্ন আছিল। সত্যবান উক বাটত যাওতে ঠাইএ
ঠাইএ বেপাৰ কৰিবলৈ উঠে। সুধৰ্ম্মাই যি ঠাইত যি বস্তু বা বিষয়
দেখা পাই তাৰ কথা সুধি বুজি লয়। বাটত বড় দুখীয়া দৰিদ্ৰ
মগনীয়া দেখিলে অলপ দিয়ে। এদিন সিবিলাকৰ নাও, এখান গাঁওৰ
গুৰিৰ ঘাটত বান্ধিছে। সুধৰ্ম্মা অক লীলা বামত উঠি ইফাল সিফাল
কৰিছে। এনেতে এজনী মানুহ জিবলি জিবলি ফটা কানি পিদ্ধি
এটা মাটীৰ কলহ লই ঘাটলৈ আহিছে। তেঁওবিলাকে তাইৰ
ফালে চাই থাকি মাত লগালে, বোলে হেৰা আয়, তুমি আগৰে
পৰা এই গাঁওতে থকা মানুহনে, আন ঠাইৰ পৰা অলপতে ইয়ালৈ
আহিছা? তাই কলে আয়, কিয়নো সুধিছে, ময় ইয়াৰ মানুহ নহও।
ময় কমল পুৰৰ মানুহ অলপ দিনৰ পৰাহে ইয়াত আছোঁ।

যি দেশত সুধৰ্ম্মা উপজিছিল, তাইও সেই দেশৰ। সুধৰ্ম্মাই মাকৰ
ঘৰত থাকাত তাইক দেখা পাইছিল। চিনা জনা [৫] আছিল। তেঁও যি
কালত দেখে, তাই তেতিয়া এজন বড় ধনী, উকীলৰ তিকতা আছিল।
তেতিয়া তাই বড় আবুৰত আছিল। তাইৰ গাত অনেক বহুমূল্য
অলঙ্কাৰ, ঘৰত বহুত বেটা বন্দী, বড় ভাল ভাল ঘৰ আছিল। গিৰি-
একৰো তাই আদৰৰ আছিল।

তেঁওবিলাকে তাইক চিনি পোৱা যেন ভাবে সুধিলে, বোলে তুমি

কমলাকান্ত উকীলৰ ঘৈণী হোৱানে? মোক চিনি পাইছানে? মোৰ নাম সুধৰ্ম্মা। এও লীলাবতী। সেই মানুহ জনীএ বড় লাজেৰে আক শোকেৰ কলে, আইটী, ময় তোমালোকক এতিয়া চিনি পাইছোঁ। ময় সেই হতভাগিনী উকীলনী। মোৰ এতিয়া এই দশা হইছে। সিবিলাকে আচৰিত হই সুধিলে, হয় ২ বায়, তোমাৰ এনে দশা কেনেকেই হল। তোমাৰ স্বামী কত আছে? তাই সেই কথাৰ তেতিয়াই উত্তৰ দিব নোৱাৰিলে। অতি শোকেৰে কান্দিবলৈ ধৰিলে। ভালেখিনি বেলিৰ মুৰত স্থিৰ হৈ কবলৈ ধৰিলে! আইটী হত! মোৰ কথা কি সোধা ময় মহাপাপিনী, মোক স্বামীৰ শাপে এনে কৰিছে। ময় তেঁওৰ বড় মৰমৰ আছিলোঁ। তেঁওৰ নিৰ্মল প্ৰেমত সুখ নেপাই, অসজ কৰ্ম্মত মন দি তেঁওৰ মনৰ পৰা আঁতৰ হলোঁ। ময় আপোনাৰ বেয়া কথা কবলৈ লাজ নেপাও। মোৰ বেয়া স্বভাৱ দেখি তেঁও মোক আইৰ ঘৰলৈ পঠিয়াই দিলে। ময় তাত কিছুদিন থাকি সুখ নেপাই এটা মানুহৰ লগত পলাই আহিলোঁ সেই মানুহটো-এও কিছুদিনৰ মুৰত খেদি দিলে। তাৰ পাছত টান নৰিয়া পড়িলোঁ। খাবলৈ দিওতা নাই, খুজি মাগি কোনোমতে খাই আছোঁ আক [৬] ছকৰ্ম্মৰ ফল ভুগিছোঁ। এই বুলি বড়কৈ কান্দিলে। সুধৰ্ম্মাই তাইক পয়সা গোটা চেৰেক আক কাপড় এখান দিলে। গধূলি হলত তাই তাইৰ থকা ঠাইলৈ গল। তেঁও বিলাকে তাইৰ স্বভাবৰ কথা শুনি বড় ঘিন কৰিলে। কিন্তু অবস্থা দেখি বেয়া পালে।

সত্যবান উকৰ নাও, কেইবা খানো দেশ এড়ি আহিছে। দুৰ্দশাৰ সময় বিপদ ঘটে। এদিন তেঁওবিলাকৰ নাও গধূলি সময়ত সি পাৰলৈ খেৱা দিয়াত মাজ পাঁওতেই বড় ধুমুহা বতাহে পাই কৰবাৰ নাও

কৰবালৈ নি বুৰালে। সকলো বিলাক মানুহ পালত পড়িল। কৰ মানুহ কলৈ গল তাৰ একো ঠিক নোহোৱা হল। আহা! সিবিলাকৰ সেই ঠাইতে বিচ্ছেদ ঘটিল। সত্যবান এডোখৰ কাঠত ধৰি উটি গই পুৱা সময় এখান গাঁওৰ ওচৰত উঠিল। বদ দিলত বদত থাকোতে ২ গালৈ তত আহিলত পানীৰ গুৰিএ গুৰিএ সুধৰ্ম্মা আক লগৰ আন মানুহক বিচাৰি ফুৰিছে। দিনৰ দিনটো বিচাৰি নাপাই গধূলি সময় আলিৰ গুৰিৰ এজোপা গছৰ তলত বহি চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। হয় ২ প্ৰেয়সীৰ কি অৱস্থা হল। কি জানি প্ৰিয়াই পানীত পড়ি জীৱনকে ত্যজিলে। এইদৰে নানা চিন্তা কৰি সুধৰ্ম্মাক নেপাই শোকতে অস্থিৰ হল। ইপোনে পেটত একো আহাৰ নাই, পানীত পড়ি শৰীৰ নীতাত্ত হইছে। তাতে গধূলিৰ হিমে তেঁওক ঠেৰেঙ্গা কৰিলে। সি ফালৰ পৰা ছজন ভদ্ৰলোক গধূলি সময় ফুৰিবলৈ আহি তেঁওক গছৰ তলত পড়ি থকা দেখি ওচৰ চাপি আহি কথা সোধাত জানিব পাবিলে যে তেঁওৰ জ্ঞান নাই। ছইও ছইতো কলে যে [৭] এই মানুহটাক দেখাত ভাল মানুহ যেন বোধ হয়। পানীত পড়ি এনে গতি হইছে। এতেকে এওক ঘৰলৈ নিয়া যাওক। এই বুলি এজনে মানুহ মাতি আনি সত্যবানক ঘৰলৈ নি অনেক যত্ন কৰাত ভালমান ৰাতিত তেঁও জ্ঞান পালে। জ্ঞান পাই আকৌ প্ৰাণসমা ভাৰ্য্যালৈ স্মৰণ কৰি খেদ কৰিবলৈ ধৰিলে।

সেই ভদ্ৰলোক ছজনে, তেঁওৰ কেনেকেই কি হল সকলো সুধিলে আৰু তেঁওক খেদ কৰা দেখি কলে, আপুনি দুখ এড়ক কেনেকেই গা ভাল হয় তাৰ যত্ন কৰক। এতিয়া খাই বই শুই থাওক পুৱা বিচৰা যাব। উপায়হীন সত্যবানৰ মন কেৱল অস্থিৰ হই তাতে ৰাতি থাকিল।

দ্বিতীয় অধ্যায় ।

ইফালে সুধৰ্ম্মা ভেল ওপোঙ্গা দি দি আহি এজোপা জাঁজিত লাগিল। বাতিপুৰা সিফালৰ পৰা এযোড়া নারবীয়া মানুহ আহি তেঁওক দেখা পাই প্ৰথমে মৰা মানুহ যেন দেখিলে। পিছে তাৰে বুঢ়া মানুহ এটাই কলে, লৰাহত অ ! এই মানুহজনী মৰা নাই হবলা, কালিৰ ধুমুহাই পাই এনে কৰিছে যেন পাও। তহঁতে জুই ধৰি সেকি চা চোন। সিহঁতে সেই বুঢ়াৰ কথাতে তেঁওক তুলি আনি জুই ধৰি সৈঁকাত, তেঁওৰ গাটলৈ তত আছিল। জ্ঞান পালত বুঢ়া মানুহটীএ সুধিলে আইটী তুমি কেনেকৈই পানীত পড়িছিলি ? তোমাৰ কোন আছে ? [৮] কত ঘৰ ? তেঁও সকলো কথা কলে আৰু তেঁওৰ প্ৰিয় স্বামীৰ মৃত্যু শঙ্কায় শোকতে অস্থিৰ হই কান্দিবলৈ ধৰিলে। আৰু কলে দেৱ সকল, মোক কিয় পানীৰ পৰা তুলিলা হঁক ? ময় তাতে মৰা হলেও ভাল আছিল। মোৰ স্বামী পানীত পড়ি কি জানি কি হল, ময়া জীয়াই থাকি কি কৰিম। এইদৰে কান্দি কান্দি পাগলীৰ দৰে হই আকৌ পানীত পড়িবলৈ যাব ধৰাত, সেই বুঢ়া মানুহটীএ ধৰি বহুৱাই বুজাবলৈ ধৰিলে। আইটী ! নাকান্দিবা, তোমাৰ স্বামীও এইদৰে কত বাত বন্ধা পাইছে। এতিয়া তেঁওক পাবৰ কাৰণে ঈশ্বৰক প্ৰাৰ্থনা কৰি, আমাৰ নারত উঠা। আমি তোমাক এই নিৰ্জ্জন ঠাইত এড়ি যাব নোৱাৰো, লই গই এখান গাঁওৱত নমাই দিম বা তোমাৰ দেশত তুলি দিম। সুধৰ্ম্মাই সেই কথাতে ধৈৰ্য্য ধৰি সেই নাওৱতে উঠি গল। সত্যবানক দেখা পাম পাম বুলি পানীৰ ছুই দাঁতিএ চাই চাই গইছে। ছুৰ্ভাগী সুধৰ্ম্মাই কতো দেখা নাপালে।

কেইবা দিনৰ মুৰত এদিন সকলো নাৱৰীয়া বামত ভাত খাবলৈ উঠিছে। সুধৰ্ম্মাও উঠি পানীৰ গুৰিত বহি চিন্তা কৰি আছে, এনেতে আৰু এখান নাও আহি সেই ঠাইতে চাপিল হি। সেই নাওৱৰো মানুহ বামলৈ উঠিছে। তাৰ মাজতে সুধৰ্ম্মাই তেঁওৰ সখী লীলাবতীক দেখা পাই লড়ি গই ডিঙ্গিত ধৰি সুধিলে। প্ৰাণৰ সখি! তুমি কেনেকৈ বক্ষা পালা? মোৰ প্ৰাণনাথ কেনে আছে, কি হইছে, তুমি কি জানা? হা সখি! প্ৰাণনাথ ভালে আছেনে? তোমাৰ স্বামীৰ কি অবস্থা? হে ঈশ্বৰ! মোৰ প্ৰিয় বন্ধুক ভালে ৰাখিছা নে? এই বুলি বড় চীংকাৰকৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে। লীলাবতী একেই স্বামী [৯] শোকতে অস্থিৰ তাতে সখীএকৰ এনে অবস্থা দেখি তেঁওও বড়কৈ কান্দিবলৈ ধৰিলে। ভালেমান বেলিৰ মুৰত দুইও স্থিৰ হই দুইবোৰ কথা দুইকো জনালে। লীলাকো সেই মানুহে পানীৰ গুৰিত পাই লই আহিল পিছে যি নাওতে সুধৰ্ম্মা আহিছে, সেই নাওতে লীলাও উঠি গল।

নাৱৰীয়া বিলাকে আপোনাৰ দেশ পাই তেঁও বিলাকত সুধিলে, আইটী হঁত! এতিয়া আমাৰ দেশ পালোঁ, তোমালোক কত উঠিবা? যদি থাকা আমাৰ ইয়াতে থাকা। যদি তোমালোকৰ দেশলৈ যাব খোজা উভতি যাওতে লই গই তুলি দিম। সিবিলাকে কলে বোলে আমাৰ স্বামীৰ বাৰ্ত্তা নোপোৱাকৈ আমি কি দেশলৈ যাম। তেঁও বিলাককে বিচাৰি যতে পাও ততে মৰিম গৈ। সিহঁতে কলে বোলে সন্তঃ আমাৰ ঘৰলৈকে বলা। এই কথাতে তেঁওলোক দুইও সেই বুঢ়া মানুহটীৰ ঘৰলৈ গল।

তেঁওবিলাক দুইও মনৰ ভ্ৰান্তিতে দিনো পুৱা গধূলি পানীৰ গুৰিত

স্বামীক বিচাৰে আৰু বহি কান্দে। এদিন সেইদৰে কান্দি থাকোতেই সেই গাঁওৰে এজন ধনী ভদ্ৰলোকে দেখি কলে। হে সুন্দৰি ছই! তোমালোকে ইয়াত বহি কিয় কান্দিছা? তেঁওবিলাকে সবল ভাৱে কলে। ডাঙ্গৰিয়া দেও! আমি স্বামীহীনা ছুখিনি, স্বামীৰ বিয়োগত কাতৰ হই কান্দিছোঁ। তেঁও বিলাকৰ মুখে সকলো কথা শুনি ভদ্ৰলোকটীএ অন্তৰে গৰল বাহিৰে মিঠা দেখুৱাই কলে বোলে তোমালোকৰ ছুখ দেখি মোৰ বড় ছুখ জন্মিছে। ময় এই গাঁওৰ এজন প্ৰধান মানুহ। মোৰ অনেক ধন আৰু মানুহ [১০] আছে। ময় ধন খৰচ কৰি মানুহ পঠাই নানা অনুসন্ধান কৰি তোমালোকৰ স্বামীৰ বাৰ্তা অনাৰ পাৰিম, এতেকে তোমালোক মোৰ ঘৰলৈ বলা।

তেঁওবিলাকে সেই কথাত আশ্বাস পাই কলে, ডাঙ্গৰিয়া দেও! আমি আপোনাক চিনি জানি নাপাও, আপোনাৰ ঘৰলৈ কেনেকৈ যাম। অনুগ্ৰহ হলে যতে থাকো ততে থাকিলেও কৃপা কৰিব পাৰে। সিবিলাকক কোনোমতে ভুলাই নিব নোৱাৰি, তেঁও বিলাক কাৰ ঘৰত সোমাল পিছে পিছে গই চাই ললে। পিছে সেই মানুহ ঘৰৰে এটা কানিয়া মানুহক ধন খুৱাই, সুধৰ্ম্মা হঁতক তাৰ ঘৰলৈ ভুলাই চকাই দিবৰ কাৰণে খাটনি ধৰিলে। সদাই পুৱা গধূলি তালৈ আহি তেঁওবিলাকত, বিশেষকৈ সুধৰ্ম্মাক, তেঁও মৰমৰ কথা কয়। এদিন সুধৰ্ম্মাক অকলে পাই কলে। সুন্দৰি! তোমাৰ স্বামী জীয়াই থকা হলে ইমান দিনে পালা হেতেন; এতেকে অকাৰণত তেঁওলৈ খেদ কৰি তোমাৰ সুবৰ্ণ অঙ্গক ক্ষয় কৰা কিয়? মোৰ ঘৰলৈ বলা মোৰ গৃহলক্ষ্মী হই সুখে কাল নিওয়া মই তোমাত যথা সৰ্বস্ব আৰু প্ৰাণ সমৰ্পণ কৰিম।

এই বুলি তেঁওৰ ৰূপ গুণ আৰু ধনৰ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ ধৰিলে। সুধৰ্ম্মাই সেই কথাত বড় বেজাৰেবে কলে, পিতা! ময় আপোনাৰ জীয়াৰি মোক আৰু এনে কথা নকব। আশীৰ্বাদ কৰক যেন মোৰ প্ৰিয় স্বামীক পুনৰায় পাপ। যদিহে তেঁওক নাপাপ তেন্তে তেঁও যি প্ৰবাহিনীত লয় পালে ময়ও তাতে প্ৰাণ ত্যজিম। সেই কানিয়া মানুহটোএ ধন খাবলৈ পাই নানা বৰমে তেঁও বিলাকক কথা দেখুৱায়। কেতিয়াবা আকৌ [১১] বলেৰেই ধৰি দিম এনে ভয়ও দেখুৱায়। সুধৰ্ম্মাই লীলাত কলে সখি! আমি ইয়াত থকা উচিত নহয়। শেষত কিজানি কিং ঘটে, সেই পাৰও মানুহ টোএ আমাৰ সতীত্ব নষ্ট কৰাৰ উপায় চিন্তিছে। আমি ইমানতে ইয়াৰ পৰা পলাই যাও বলা।

এদিন বাতি মনে মনে ছুইও পলাই গল। বাতি সেই গাঁওৰ বাহিৰে এখান অতিথি থকা ঘৰৰ বাহিৰা পিৰালিতে পড়ি থাকি, বাতি নৌ পুৱাও তেই তাৰ পৰা উঠি গল। দিনটো গই, গধূলি সময়, মানুহৰ সমাগম নোহোৱা নিৰ্জ্জনত এজোপা বড় অশ্বথ গছ পালে। বড় ভাগৰ লাগি সেই গছৰ তলতে ছুইও বহিল। স্বামী শোকত কাতৰা তাতে পেটত আহাৰ নাই দিনটো খোজ কাঢ়িছে, অনেক দুখত ক্লান্ত হই সুধৰ্ম্মাই অনেক বিলাপ কৰি কৰি অশ্বথক সম্বোধন কৰি কলে। হে অশ্বথ! ময় যেনেকেই বড় ভাগৰেৰে আহি তোমাৰ গুৰিত বহিছোঁহি, মোৰ জীৱনসৰ্বস্ব স্বামীও পানীৰ পৰা উঠি মোক বিচাৰি ভাগৰ লাগি তোমাৰ ছায়াত বহি শ্ৰান্তি দূৰ কৰিছিল নে? আৰু তুমি বড় ওখ বহুত দূৰৈলৈকে দেখা। প্ৰাণনাথ কোন বাটে গইছে মোক দেখুৱাই দিয়া। অচেতন অশ্বথৰ পৰা একো উত্তৰ

নাপাই বিহ্বলা হই তাৰ পৰা উঠি গল। এখন বড় হাবি পালে। হাবিক সম্বোধন কৰি কলে, হে অৰণ্য! মোৰ প্ৰাণাধিক স্বামীক দেখা পাইছিল নে? অৰণ্যে কি উত্তৰ দিব? তেঁও কাৰো পৰা উত্তৰ নাপাই কান্দি কান্দি লীলাত কলে, সখি? মোক ছুঃখিনী দেখি মোৰ কথাৰ কোনেও উত্তৰ নিদিয়ে। হায়! ময় নিশ্চয় জানিলোঁ প্ৰিয়তম [১২] সেই নদীতে লয় পালে। ময়ও পুনৰাই সেই নদীতে বাঁপ দি প্ৰাণনাথৰ গুৰিলৈ যাও।

লীলাবতীৰ গাত কিছু ধৈৰ্য্য গুণ আৰু বিবেচনা শক্তি আছিল। তেঁও সুধৰ্ম্মাৰ সমান পাগলী হোৱা নাছিল। তেঁওৰ মন অলপ ডাঠে বখাই ফুৰিছে। সুধৰ্ম্মাক অনেক প্ৰকাৰ প্ৰবোধ দি কইছে। সখি! তুমি একেবাৰেই পাগলী হলা আপদ কালত ধৈৰ্য্যহে উপায় আৰু ঔষধ। অশ্বখ আৰু হাবিৰ কিবা কথাৰ উত্তৰ দিব পৰা ক্ষমতা আছে নে? সখি! ধৈৰ্য্য ধৰা। ঈশ্বৰে আমাক একেবাৰে বাটৰ মাগনী কৰিব নেপায়। যতদিন জীয়াই থাকোঁ ততদিন বিচাৰি ফুৰিম। তেঁওবিলাককে আৰাধনা কৰি জীৱনৰ শেষ ভাগ ক্ষয় কৰিম।

সেইদিনা ৰাতি তাতে এজোপা গছৰ তলত দুইও পড়ি থাকিল। পিছ দিনা পুৱা তাৰ পৰা গল। তেঁওবিলাকে এইদৰে অনেক দিন হাবিএ বনে ফুৰিছে। কল, কুহিয়াৰ, গছৰ গুটি, এনেকুয়া পালে খায়। ৰাতি যতে পায় ততে পড়ি থাকে। কেবল সন্ন্যাসিনীৰ বেগেৰে ফুৰিছে। এদিন হাবিৰ মাজে মাজে আহি আছে, এনেতে সিফালৰ পৰা এটা ব্যাধে চৰাই গুলিয়াবলৈ আহি তেঁওবিলাকক দেখা পালে। ব্যাধে তেঁওবিলাকক দেখি ছুঃ ইন্দ্ৰিয়ৰ বশ হই তেঁওবিলাকৰ সতীত্ব নষ্ট কৰিবৰ চেষ্টা কৰিছে। তেঁওবিলাকে একো উপায় নাপাই, কেবল

একান্ত ভাৱে ঈশ্বৰক চিন্তা কৰিবলৈ ধৰিলে। আৰু বড়কৈ চিঁয়ৰি কাতৰ স্বৰেবে কলে, হে বনদেবতা! আমি স্বামীৰ শোকত কাতৰ হই বনে বনে ফুৰিছোঁ কাকো একো অপকাৰ কৰা নাই, এনে অৱস্থাত আমাক এই [১৩] ছৰন্ত ব্যাধে কিয় অকাৰণত বিৰক্তি দিছে। আপোনা সকলে এই অনাথা ছইক বক্ষা কৰক। ত্ৰাহি ঈশ্বৰ! ত্ৰাহি মধুসূদন।

এই হাবিৰ ওচৰতে এখন শিবদেবালয় আছে। সেই দেবালয়তে এজন বৃদ্ধ মুনি বাস কৰে। সেই মুনি ফল ফুল বিচাৰি সেই ফাললৈকে আহোঁতে, সুধৰ্ম্মা আৰু লীলাৰ আৰ্ত্তনাদ শুনি নিৰ্ভয় দি বেগাই সেইফালে আহিল। ব্যাধৰ অত্যাচাৰ দেখি তপস্বী জনাৰ বড় খঙ্গ উঠি ব্যাধক কলে, পাষণ্ড! পশু! তয় এই ঘোৰ অৰণ্যৰ মাজত পাই সহায়হীনা তিবোতা ছটীক নষ্ট কৰিব খুজিছ? কিন্তু দেখ “ধৰ্ম্মস্য স্মৃঙ্গাগতিঃ” ঈশ্বৰৰ কৃপাদৃষ্টি থকাত তয় কি কৰিব পাৰ? এতিয়া ইয়াৰ পৰা গুছি যা নহলে প্ৰতিফল পাবি। মুনিৰ খঙ্গ দেখি হীন জাতি ব্যাধে ভয় পাই আঁতৰি গল। মুনিএ, তেঁওবিলাক কিয় সেইদৰে ফুৰিছে, কি কথা, সকলো সুখি বড় ছুখিত হৈ কলে, বাছা তোমালোক এইদৰে ফুৰাত কি গুণ হব, বৰঞ্চ কেতিয়াবা আকৌ ভয় পাবলৈহে আছে। ইয়াৰ পৰা অলপ আঁতৰতে এখন আশ্ৰম আছে। তাত বহুত তিবোতা মানুহ আছে। এজন বৃদ্ধা তাপসীএ সেই তিবোতা বিলাকৰ ওপৰত গৰাকি হই আছে। তেঁওৰ বৰ ভাল স্বভাব, তেঁও বড় জ্ঞানবতী আৰু মৰমিয়াল। তেঁও সদায় তিবোতা আৰু ছোৱালী বিলাকক সজ উপদেশ আৰু ধৰ্ম্মশিক্ষা দিয়ে। তাত অনেক অসহায় তিবোতা আৰু ছোৱালী আছে। মোৰ মনেৰে

তোমালোকে তাত থাকিলে বড় ভাল। তাত কোনো ভয় নাই। ভালেবে থাকি ঈশ্বৰক আৰাধনা কৰিব পাৰিবা। “ধৰ্ম্মত থাকয় যিতো নিচিন্তয় আন। যেনে তেনে কপে তাৰ হোরয় [১৪] কল্যাণ।” সেই স্বামীকে চিন্তি মনত ধৰ্ম্মভাব ৰাখিবা, অবশ্যে তোমালোকৰ কল্যাণ হব।

মুনিৰ কথাৰে স্থিৰ মানি তেঁওবিলাক তেঁওৰ লগতে সেই আশ্রমলৈ গল। মুনিএ বৃদ্ধা তাপসীৰ আগত তেঁওবিলাকৰ সকলো কথা জনাই তেঁওবিলাকক গতাই দিলে। তাপসীএ তেঁওবিলাকৰ কথা শুনি বড় দুখেৰে কলে, আই হঁত! তহঁত মোৰ ইয়াতে থাক। ময় বড় মৰম কৰিম। মোৰ ইয়াত বহুত ছোৱালী আছে, সিহঁতে সহিতে বঙ্গ ধেমালিৰে থাকিব পাৰিব, আক তহঁতৰ গিৰিএৰ হঁতৰো ময় বিচাৰ কৰেঁ। তাপসীয়ে তেঁওৰ তোলনীয়া ছোৱালী বিলাকৰ গুৰিলৈ তেঁওবিলাকক লই গই তেঁওবিলাকক গতাই দি কলে, এই ছোৱালী দুটাক তোমালোকক গতালোঁ। ইহঁত বড় দুখিনী, যাতে ইহঁতে কোনো বিষয়ত দুখ নাপায় এনেকৈ ৰাখিবাঁক। আজিৰ পৰা ইহঁতো তোমালোকৰ লগৰে ভনীয়া হল। সুধৰ্ম্মা আক লীলাইও তেঁওবিলাককে বাই ভনী যেন দেখি সিবিলাকে সহিতে মিলেৰে আছে।

এদিন সুধৰ্ম্মা উক এটাই বিলাক ঘাটত গাধুবলৈ গইছে, এনে সময়তে সি পাৰে পানীৰ গুৰিত বহি এজনী অলপ বয়সীয়া তিবোতাই কান্দিব লাগিছে। তেঁও বিলাকে ইপাৰৰ পৰা সুধিলে হেৰা! তুমি কিয় কান্দিছা, কি হইছে? তুমিনো কত থাকা? দুঃখিনীয়ে উত্তৰ দিলে। বাইহঁত মোৰ কথানো কি সোধা? কলে জানো

পতিয়াবা হাঁক। তেঁও বিলাকে কলে বোলে নহয় কোৱা চোন। তাই কলে বোলে ইয়াৰ পৰানো সবহ কথা কি কম মোৰ স্বামীএ মোৰ চকুত কাপড় [১৫] বান্ধি আনি বাতি হাবিব মাৱত এড়ি গল। ময় গাঁওলৈ যাবলৈকো বাট চিনি নাপাও এই পোনে আহি আহি পানী পালোহি কলৈকো যাবৰ একো উপায় নাপাই অনাথ হই কান্দিছোঁ, যদি মোক পাৰকৈ নিব পাৰা বড় ধৰ্ম্ম পাৰা।

নদী সৰু, তেঁওবিলাকে কাৰবাৰ কৰি তাইক পাৰ কৰি আনি কলে বোলে, তুমিনো এতিয়া কলৈ যাবা, ইয়াত কাৰো ঘৰ নাই, কেবল আমাৰহে ঘৰ আছে। এই ঠাই মানুহৰ গাঁও নহয়। এতেকে আমাৰ তালৈকে নিও বলা। সকলো বিলাকে গা ধুই আশ্রমলৈ আহি বুঢ়া জনাত কলে। আয়! এই মানুহ জনা সিপাবে বহি কান্দি আছিল। তেঁওৰ গিৰিএকে বোলে বাতি হাবিত থই গল, আমি পাৰকৈ আনিছোঁ। বুঢ়া জনাই, তেঁওক গিৰিএকে হাবিত এৰাৰ কথা শুনি ছশ্চবিত্ৰা বুলি মনতে সংশয় কৰি কলে। আইটী তোকনো কিয় হাবিত এৰিলে? তাই বড় লাজ আৰু ছখেৰে কলে, আয়! মোৰ কপালৰ কথানো কি সোধে, ময়এই বেয়া নহলে নো কিয় বনবাসিনী হম। বুঢ়া জনাই সুধিলে বাক তোমাৰ সকলো বিলাক কথা আমাৰ আগত কোৱাচোন। তেঁও কবলৈ ধৰিলে।

আয়! ময় অভয় পুৰৰ হৰিমোহণ বড়ুৱাৰ, বোৱাৰী মোৰ স্বামীৰ নাম শ্ৰীযুত মনমোহণ বড়ুৱা, মোৰ নাম মনোৰমা। স্বামীৰ দোষ কেতিয়াও আনৰ আগত কব নাপায় বুলি শাস্ত্ৰে নিষেধ কৰিছে। এনেত মই কেনেকৈ কও, তথাপি অলপ কবলৈ বাধ্য হলোঁ। মোৰ স্বামীক সকৰে পৰা শাহু শহুৰে বড় যত্নেৰে লেখাপঢ়া শিকাব

নোৱাৰিলে, বৰঞ্চ—হে ঈশ্বৰ ! [১৬] ক্ষমা দিব—ডাঙ্গৰ হই অনেক অকৰ্ম কৰি ঘৰৰ যথাসৰ্ব্ব্ব নষ্ট কৰিলে। শেষত দুৰ্দশাৰ ফলে তেঁও বন্দীশালত পড়িল। শাহু শহুৰ সেই সময়তে চুকাল। ময় কটনা বচনা কাটি কোনোমতে খাই আছিলোঁ। কাপড় বই বেচি বেচি হাতত কেইটকামান ৰূপ হইছিল, ফাটকৰ পৰা আহিলত সেইদৰেই কটনা কাটিএই কিছুদিন ছুইও খাই আছিলোঁ। আয়! কি কম অভাগীৰ ৰূপালে স্বামীৰ মন সিমানতো ভাল নহল আকৌ সেইদৰে ফুৰে। মোৰ হাতৰ ৰূপ কেটকা কাটি নি খৰচ কৰিলে। সদাই মাৰি ধৰি হাই কৰি থাকে। কিন্তু সেই বিলাক কথাত ময় একো নকও, কেবল কেনেকৈনো তেঁও ভাল হব তাকেহে চিন্তো।

মোৰ সখী এজনা সেই গাঁওৰ পৰা ছুই মাইল মানত আছিল। তেঁওৰে সহিতে মোৰ বড় প্ৰীতি। তেঁও মোক বহুত সহায় কৰে। পৰশুই আবেলি মোৰ স্বামীএ মোত কলে বোলে আজি তোৰ সখী-এৰৰ ঘৰলৈ গইছিলোঁ। তেঁওৰ বড় নৰিয়া তোক মাতিছে। নিশা ছুইও যাও বলা। এই বুলি এন্ধাৰ হলত মোক লই আহিল। সখীৰ ঘৰলৈ যি বাটে যায় সেই বাটে নানি আন এটা বাটেৰে আনি, কিছুমান বাট আহি মোৰ চকুত বড় ডাঠকৈ কাপড় বান্ধিলে, ময় তেতিয়াই সংশয় কৰি অনেক ৰূপে কাৰো কৰি কলোঁ। তেও মোৰ কথা নুশুনি মোক টানি আনি হাবিৰ মাজ সুমাই মোক তাতে থই কোনবা পিনে গল। ময় গমকে নাপালোঁ। ৰাতি তাতেই আছিলোঁ। পুৱা বড় কষ্টেৰে চকুৰ কাপড় গুছালোঁ। বাট বিচাৰি নাপাই আহি নদীৰ সি পাৰৰ পৰা এও বিলাকক দেখা পালোঁ।

[১৭] মনোৰমাই এই কথা বিলাক বড় শোকেৰে কান্দি কইছে।

তাৰে কেইজনী মানে সুধিলে বোলে তোমাক যেতিয়া টানি আনে তেতিয়া তুমি মানুহক নামাতিলে কিয় ? তেঁও উত্তৰ দিলে বোলে বাই হঁত ! এনে কথা নকৰা, তেঁও এবাৰ ফাটকত পড়েতে মোৰ শোকে বুকু নধৰা হইছিল। আকৌ মোক সেইদৰে অনাত চিয়ঁৰি মানুহ মাতিলে, অবশ্যে মানুহে মোক মাৰিবলৈ নিয়ে বুলি তেঁওক আকৌ ধৰি নি ছুৰ্গতি কৰিব, সেই ভয়তে নামাতিলোঁ। মোকে মাৰে কাটে যি কৰে কৰক। মোক যদি এইদৰে এৰি নগই একেবাবে প্ৰাণটোকে মাৰিলে হোঁতন, বড় ভাল আছিল। এতিয়া মোক হাবিত থোৱাত যেই কি ন হক তেঁওৰ চাৰ্গৈ কি গতি হইছে। কোনেনো এমুঠি ভাত দিছে, ময় থকাত কটনা কাটি, বৰা বানি, খুজি আনি কোনো মতে এমুঠি খাবলৈ উপায় কৰি দিও। এডোখৰ কাপড় দিও কেতিয়াবা নৰিয়াও হয়, তেতিয়া ময় পতি কৰোঁ। এতিয়ানো কোনে কৰিব ? এই বিলাক কই কান্দিবলৈ ধৰিলে।

তেঁওবিলাকে, সঁচা যেন মানি তেঁওৰ প্ৰতি, বড় পুতৌ লাগি কলে। ভনী নাকান্দিবা, এতিয়া কন্দাৰ গুণ একো নাই। ঈশ্বৰক চিন্তা কৰা, তেঁও যেন তোমাৰ স্বামীক মঙ্গলে ৰাখক, আক কুমতি দূৰ কৰি সুমতি দিয়ক। আকৌ যেন ছুইও লগ হব পাৰা। বুঢ়া জনাই কলে আইটী, তয়নো এতিয়া কলৈ যাবি আমাৰ ইয়াতে থাক। যদি তোৰ গিৰিএৰে কেতিয়াবা বিচাৰি পায়, তেতিয়া যাবি। তেঁও কলে আই, আক কি তেঁও মোক বিচাৰিব নে ? মোৰ কপাল যি ভাঙ্গিল [১৮] ভাঙ্গিল হে। ভাল ইয়াতে থাকিম, কিন্তু ময় এই প্ৰাৰ্থনা কৰোঁ, মোক স্বামীএ বনত এড়ি যোৱা বাবে যেন মোৰ ওপৰত সদাই আপোনা সকলৰ বেয়া ভাব না থাকে।

সেই আশ্রমৰ সকলোবিলাক তিবোতা বুঢ়া জনাৰ বড় অধীন। তেঁও যেতিয়াই যি আজ্ঞা কৰে তাকে কৰে। বাতি পুৱা শুই উঠি তেঁওবিলাকে আশ্রমৰ সকলো ঠাইবিলাক পৰিদৰ্শন কৰি বুঢ়া জনাৰ পূজাৰ আয়োজন কৰি দিয়ে। তাৰ পাছত খোৱাৰ কাৰবাৰ কৰে। ছপৰিয়া বুঢ়া জনাৰ পূজা শেষ হলে, এটাই বিলাক তেঁওৰ গুৰিলৈ গই দেৱতাক স্তুতি কৰে। তাৰ পৰা আহি খাই বই উঠি সকলো-বিলাকে একে ঠাইতে বহে। তাৰ মাজতে বুঢ়াজনা বহি তেঁওবিলাকৰ আগত সজ পুৰাবৃত্তৰ কথা কয়। কোনোএ তাতে কোনো কথাৰ প্ৰশ্নও কৰে। আবেলি হলে ফুলনিত সোমায়। ফুলৰ গুৰি খোছাৰে পানী দিয়ে এনে বিলাক কৰে। তাৰ মাজতে পুথিও চায়, লেখেও, আন আন বনো কৰে।

এদিন সেইদৰে বহি সকলোবিলাকে কথা হইছে এনেতে মনোৰমাই বুঢ়া জনাত সুধিলে। আয়! ময় আজি কেইবা দিনৰ পৰা আপোনাক কেইটামান কথা সোধোঁ সোধোঁ বুলি ভাবি আছো। তেঁও কলে বাক সোধা।

প্ৰশ্ন। আয়! স্ত্ৰী ধৰ্ম্মনো কি কি, কোন কোন ধৰ্ম্মৰ দ্বাৰা ইহ পৰ কালত সুখী হব পাৰে?

উত্তৰ। বাছা! ধৰ্ম্ম এটা নহয়। প্ৰথমতে ঈশ্বৰক আৰাধনাই প্ৰধান ধৰ্ম্ম, দ্বিতীয়ত পতিব্ৰতা ধৰ্ম্ম।

প্ৰশ্ন। আয়! পতিব্ৰতা ধৰ্ম্মনো কাক বোলে?

[১৯] উত্তৰ। স্বামীবিনে কেতিয়াও আন পুৰুষক কামনা নকৰে একমাত্ৰ স্বামীকেই আৰাধনা কৰি থাকে, স্বামী সেৱাত মন দৃঢ় কৰে, তেঁওকেই পতিব্ৰতা বোলে। তিবোতাৰ পৰম পবিত্ৰ পতিব্ৰতা ধৰ্ম্মতকৈ

প্ৰসংশনীয় বিষয় আন একো নাই। আন সকলো ধৰ্ম্ম তাৰ সঙ্গীহে। আৰু সকলো জাতিৰ মাজতে এই ধৰ্ম্ম আদৰণীয়। পূৰ্বৰে পৰা এই ধৰ্ম্মক বড় আদৰ কৰিছে। সাবিট্ৰী, মন্দোদৰী, জানকী, কলিনী, এই সকলেও এই ধৰ্ম্মৰ বলেৰে যশস্যা লভি গইছে। আৰু এই ধৰ্ম্মৰ দ্বাৰাই যে এই কালতেহে যশ পাবা এনে নহয়, পৰকালতো স্বামীএ সইতে স্বৰ্গসুখ ভোগ কৰিব পাৰা। আৰু তৃতীয়ত সতী ধৰ্ম্ম।

প্ৰশ্ন। আই সতী ধৰ্ম্মনো কি কি ?

উত্তৰ। বাছা! যি তিবোতাই সত্য আচৰণ কৰে তাকে সতী বোলে। সত্য আচৰণ এই বিলাক, একান্ত ভাৱে ঈশ্বৰক চিন্তা, পিতৃ মাতৃ, শাহু, শহুৰ, স্বামীকে আদি কৰি গুৰুজন সকলক চিন্তেৰে সইতে ভক্তি, শ্ৰদ্ধা, মাণ্ড কৰা। লৰা, ছোৱালী, ভাই, ভগী, দেৱৰ, নন্দ এই বিলাকক মৰম কৰা। ঘৰৰ চাকৰ, বেটী, বন্দী বিলাকক মৰমেৰে ৰখা। অতিথি অভ্যাগতক সুশ্ৰুসা কৰা। দৰিদ্ৰৰ দুখ দেখি দুখ পোৱা। ওচৰ চুবুৰিয়াৰে মিলে থকা, স্থিৰ, সহনিয়া, নন্দ হোৱা। বড় ক্ৰোধ হিংসা ত্যাগ কৰা, এই বিলাককে সজ আচৰণ বোলে। লক্ষী চৰিত্ৰত এই বিলাক লেখা আছে। তিবোতাৰ সজ স্বভাব হলেহে সংসাৰত থাকি সুখভোগ কৰিব পাৰে। কাৰণ সজ স্বভাৱ-যুক্তা আৰু কাৰ্য্যদক্ষা হলে শাহু শহুৰ মাক বাপেক ওচৰ চুবুৰিয়া সকলোএ মৰম কৰে, বিশেষ স্বামীৰ প্ৰাণসমা হব [২০] পাৰে। আৰু তিবোতাই গৃহস্থিৰ বড় উন্নতি কৰিব পাৰে। যি গৃহস্থৰ ঘৰত ভাৰ্য্যা স্বামী দুইও দুইৰ প্ৰেমত পৰিতুষ্ট সেই গৃহত সকলো প্ৰকাৰ মঙ্গল বাস কৰে। কথাত কয় “ভাৰ্য্যা স্বামীৰ হব একে মতি। তেহে সিজে হৰিত ভকতি।”

প্রশ্ন। ভাল এই বিলাক কথা শুনিলাঁ। আক কেইটী মান কথা সোখোঁ, অনুগ্রহ কৰি কলে অধীনীএ জানিব পাৰোঁ। কোন তিবোতাৰ নো জন্ম সার্থক ?

উত্তৰ। যি পতিপ্রাণা ভাৰ্য্যাই স্বামী সুশ্ৰুমাতে কাল ক্ষয় কৰে, স্বামীএও ভাৰ্য্যাব সুশ্ৰুমাতে সুখী হই ছইও ছইবো। প্ৰেমতে বন্ধা হই থাকে, আক যি তিবোতাৰ সত কাৰ্য্যতে স্বামীৰ ফালৰ পিতৃৰ ফালৰ মানুহ বিলাকে সন্তোষ পায় সেই তিবোতাৰে জন্ম সার্থক।

প্রশ্ন। কোন তিবোতাৰ নো জন্ম বৃথা ?

উত্তৰ। অতুল ঐশ্বৰ্য্য, লৰা, ছোৱালী, ৰূপ, যৌবন সকলো বিলাক একে লগে থাকিলেও যাৰ স্বামীএ সইতে মিল নাই, স্বামীৰ সেৱাত মন নাই, সেই ছুৰ্ভাগীৰে জন্ম বৃথা।

প্রশ্ন। কেনেকোপে তিবোতাক বন্ধা কৰিব পাৰে ?

উত্তৰ। অতি বিশ্বাসী মানুহ বখিয়া দি ঘৰত বা পেড়াত স্তমাই থলেও, ছষ্ট বুদ্ধিৰ তিবোতা উদ্ভঙ হয়। যি আপোনাকে আপুনি বন্ধা কৰে তেঁও এই হে সুবক্ষিত।

এই ৰূপে অনেক কথাবাৰ্ত্তা হই তেঁওবিলাকৰ নিজৰ বনলৈ গল।
বুঢ়া জনাও জপত বহিল।

তৃতীয় অধ্যায়।

[২১] সত্যবানে পিছ দিনা বাতি পুৱা সুধৰ্ম্মাক বিচাৰি গল। দিনৰ দিনটো পানীৰ গুড়িত বাটত বিচাৰিলে, মানুহতো সুধিলে, কতো একো ভূ নাপাই নিৰাশা হই বাটৰ গুড়িৰ গছৰ তলত বহি বহুত চিন্তা কৰি কৰি থাকি আকৌ সেই বাতি থকা ঠাইলৈকে গল। সত্যবানে দিনো দিনো পুৱা গধূলি সুধৰ্ম্মাক বিচাৰে, কিন্তু কতো একো বাৰ্ত্তা নাপায়। সেই দৰে কিছু দিন তাতে আছে। শেষত তেঁওৰ প্ৰাণসমা প্ৰেয়সীৰ একো বাৰ্ত্তা না জানি তেঁওৰ মন বড় অস্থিৰ হল। তেঁও ভাবে যে ইয়াত সোমাই থাকি কি কৰিম, প্ৰিয়াকে বিচাৰি নানা ঠাইত ফুৰে। গই। সেই ভদ্ৰলোক ছুজনে তেঁওক বড় আদৰকৈ বখাইছে, কোনোমতে এড়ি নিদিয়ে।

এদিন আবেলি সত্যবানে সুধৰ্ম্মাক বিচাৰি দুখ ভাগৰ লাগি পানীৰ গুড়িত বহি বড় দুখেৰে চিন্তা কৰিছে। হায়! প্ৰাণপ্ৰিয়াক ময় কিয়নো আনিলোঁ। ঘৰত থকা হলেই ভালে থাকিল হেতেন। হা প্ৰিয়ে! মোৰ বিচ্ছেদ সহিব নোৱাৰিবা বুলি ভয় কৰি মোৰ লগত প্ৰবাসৰ কষ্ট ভুগিবলৈকে সাহ কৰি আহিছিল। এতিয়া তুমিবা কত, ময়এবা কত? কিবা জানি শ্ৰোতবতী নদীএ তোমাক গ্ৰাসকে কৰিলে। ময় পুৰুষ মানুহ টান, তত্ৰাচ পানীত পড়ি ক্লান্ত হলোঁ। তুমি দুৰ্বল। তিবোতা হই কি সি মান দুখত জীয়াই আছানে?

এনেতে সিফালৰ পৰা, যি নাওৱৰিয়াই সুধৰ্ম্মাক পানীৰ পৰা তুলিছিল, সেই নাওৱৰিয়া আহি সেই ঠাইতে নাও [২২] বান্ধিলে।

সত্যবানে তেঁওবিলাকত পানীত পড়া সুধৰ্ম্মাৰ বাৰ্ত্তা সুধিলে। তেঁওবিলাকে কলে বোলে আমিএই তেনেকুৱা গাভক ছোৱালী এজনী পানীৰ পৰা তুলিছিলোঁ। বাটতে আকৌ এখান নাওৱত তেঁওৰে সখীএক এজনীক পাই দুইও আমাৰ ঘৰতে ভালে দিনো আছিল। শেষত ৰাতি কলৈ পলাই গল কব নোৱাৰিলোঁ।

সত্যবানে সেই কথা শুনি মৰা দেহত জীৱ পোৱা যেন পালে। মনতো স্থিৰ কৰি ভাবিলে প্ৰেয়সী জীয়াই আছে, বিচাৰিলে, পাম। আৰু তেঁও দৃঢ় প্ৰতিজ্ঞা কৰিলে যে যেতিয়ালৈকে তেঁওক নাপাও তেতিয়ালৈকে আপোনাৰ দেশলৈ নাযাও। যদিহে মৰা যেন শুনো, ময়ও প্ৰাণ এড়িম।

সত্যবান আহি ঘৰত তেঁওৰ বন্ধু সকলৰ আগত কলে, যে মই ইয়াত থাকিলে কি হব। আজি মোৰ প্ৰেয়সী জীয়াই থকা খবৰ পাইছোঁ। মোক বিদায় দিয়ক, মই তেঁওক বিচাৰি যাও। তেঁও-বিলাকে কোনোমতে বিদায় নিদিয়াত, তেঁওৰ মন ভাল নেলাগি, এদিন তেঁও বিলাকত নোকোৱাকৈ গুছি গল।

বহুত দিন অনেক দেশ, পৰ্ব্বত, নদ, নদী, এড়াই সুধৰ্ম্মাক বিচাৰি ফুৰিছে। এদিন আহি আহি ভাটি বেলা, যি ঠাইৰ আশ্ৰমতে সুধৰ্ম্মা আছে, সেই ঠাইৰ কিছু আঁতৰতে এখান আশ্ৰম পালে। সেই আশ্ৰমতে অনেক মুনি, মুনিপত্নী আদি বাস কৰে। আশ্ৰমৰ অলপ আগতে এজোপা বকুল গছ আছিল, তাৰ তলতে সত্যবান বহিল। সুধৰ্ম্মাক ইমানকৈ বিচাৰি নাপাই নিৰাশা যেন পাই শোকতে ব্যাকুল হই খেদ কৰিছে আৰু [২৩] কইছে। হয় হয় ইমান দুখ কৰি অত ঠাই ফুৰিও প্ৰাণাধিকা প্ৰেয়সীৰ একো বাৰ্ত্তা নাপালোঁ, কি জানি মোৰ

বিচ্ছেদ কষ্ট সহিব নোৱাৰি প্ৰাণকে ত্যজিলে। কিবা জানি, মোক বিচাৰি বনে বনে ফুৰোঁতে কিবা হিংস্ৰ জন্তুএ পাই নষ্টকে কৰিলে। অথবা কোনোবা ছুষ্ট মানুহে পাই বন্দী কৰিএই বখাইছে। আহা! প্ৰাণেশ্বৰীএ কতইবা কষ্ট ভুগিছে। হা প্ৰিয়ে? তোমাৰ বিচ্ছেদত মোৰ প্ৰাণ যায়। তোমাৰ আশায় আৰু কিমান বাট চাম, আৰু কত কষ্ট সহিম। হায়, যাৰ এক লেশমাত্ৰ কষ্ট দেখিলে বিহ্বলা হইছিল, যাৰ সুখক দিনে ৰাতিএ কামনা কৰিছিল, যাৰ সুখত সুখী, দুখত দুখী হইছিল, যাক সুখে ৰাখিবলৈ প্ৰাণপণে যত্ন কৰিছিল, এতিয়া তোমাৰ সেই আদৰৰ সত্যবানৰ এনে দশা হইছে। প্ৰেয়সি! তুমি কত আছা এবাৰ দেখা দিয়া। হে প্ৰভো! দয়াময়! কৃপা কৰি এই অসহনীয় দুখৰ পৰা মোক উদ্ধাৰ কৰা। অধিকলৈ আশা কৰি আহি মোৰ এনে গতি হইছে। এতিয়া ঘৰলৈ যাবো ইচ্ছা নকৰোঁ, শেষত মৰণেই মঙ্গল মানিছোঁ। হাঁ সখা মাধবচন্দ্ৰ! এনে সময় তুমি এইবা কত থাকিলা। খাওতে, শোওতে, ফুৰোঁতে সদাই লগ নেড়িছিল—কোনো কথাত অলপ দুখ যেন দেখিলে নিজেই দুঃখ কৰিছিল। তথাপি মোক দুখ নিদিছিল। প্ৰাণৰ সখা! এতিয়া এই দুৰ্ভগাক কিয় এড়িলা; এই বিপদৰ কালত তোমাক পোৱা হলেও শোক দুখ অলপ কমিল হতেন। নিদাকৰণ বিধাতাই মোক তোমাৰ পৰাও বঞ্চিত কৰিলে। এই দৰে গছৰ তলত বহি বিলাপ কৰিছে।

[২৪] মুনিৰ লৰা ছোৱালীবিলাক বকুল ফুল তুলিবলৈ আহি, তেওঁক সেইদৰে পগলামানুহৰ নিচিনাকৈ থাকিবৰ দেখি, আশ্ৰমলৈ গই আশ্ৰমৰ বৃদ্ধ ঋষি জনাৰ আগত কলে, পিতা! কৰবাৰ মানুহ এটি আহি

আমাৰ বকুলৰ তলত বহি বড়কৈ কান্দিছে, আৰু কিবা কথা বিলাক কইছে। মানুহটোক দেখি বড় মৰম লাগিল। তেওঁৰ কিবা বড় বেজাৰ হইছে, তেওঁক সোধক চোন কি হইছে।

ঋষিএ তেওঁৰ গুড়িলৈ আহি সুধিলে, তুমি কৰ মানুহ, কি হইছে, কিয় এনেকেই বিহ্বল হইছা? সত্যবানে ঋষিক ফোঁটে লগুনে অতি বৃদ্ধ মানুহ জনা দেখি, মনত বড় ভক্তি হই সেৱা কৰি কলে। গুৰো! ময় অনেক দূৰৈৰ মানুহ ফুৰি ফুৰি এই খিনি পাইছোঁহি। মোৰ ধন, বস্তু, ভাৰ্য্যা, সখা, সকলোকে হেৰুৱাই শোকত উপায় নাপাই কান্দিছোঁ। তেওঁৰ অবস্থা দেখি, ঋষিৰ বড় মৰম লাগি কলে, বাছা! ছুখ কৰা মিচা। আপদৰ কালত কেবল ধৈৰ্য্যইহে উপায়। ঈশ্বৰক চিন্তা কৰা, তেওঁ তোমাক উপায় দিব। এতিয়া গধূলি হল কলৈ যাবা, আমাৰ আশ্রমলৈকে বলা। এই বুলি তেওঁক মাতি নিলে। আশ্রমত তেওঁক খাবলৈ দি অনেক প্ৰবোধ দি মন অলপ স্থিৰ কৰি, সকলো বিলাক কথা সুধি কলে। সত্যবান! তুমি মিচাতে ছুখ কৰি ফুৰিব নালাগে, আমাৰ আশ্রমতে থাকা লৰাহঁতে সইতে লগে থাকিলে অনেক প্ৰকাৰে সিহঁতে তোমাৰ মন কিছু ভালে ৰখাব।

সত্যবানেও সেই কথাতে ভাবিলে বোলে অকাৰণত ফুৰিলে নো কি হব? যাঃ ইয়াতে ঈশ্বৰক আৰাধনা কৰি থাকোঁ। [২৫] সত্যবানে পূৰ্বেই বাঁহি বজাৰ পাৰিছিল, ঋষিৰ তাত থাকি আকৌ বাঁহি এটা সাজি ললে। ঋষিৰ পূজাৰ নিমিত্তে সদাই ফুল ফল হোমৰ কাঠ আদি আনি দিয়ে। ধৰ্ম্মত বড় ভাব দেখি ঋষিএ আৰু আশ্রমৰ সকলো মানুহে তেওঁক বড় ভাল পায়। তেওঁও সিবিলাকে সইতে বড় ভাল ভাৱে মিলি থাকিল।

এদিন সত্যবান ফুল নিবলৈ আহি এটা মানুহক সেই হাবিৰ মাজত বড় ছুংখ মনেৰে বহি থকা দেখি সুধিলে। হেৰা ভাই, তুমি কৰ মানুহ, কত থাকা? দেখাত দেখোন ভাল মানুহৰ দৰে দেখি, কিন্তু এনে মলিন অবস্থাবে কিয় ইয়াত বহি আছা? তেঁও কলে বোলে হে দেৱ! মোৰ কথানো আপুনি কি সোধে ময় মহা পাষণ্ড। মোৰ সমান নৰাধম আৰু পৃথিবীত নাই। ময় ঘোৰ পাতকীৰ কথা শুনি আপোনাৰ গুৰু মনক অসুখী নকৰিব। সত্যবানে কলে, ছুংখিত পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত আছে। তোমাৰ ছুংখৰ কথা কবলৈ তুমি বেয়া নাপাবা। ভাল কথাই হক, বা বেয়া কথাই হক, আনৰ আগত কলে বুকু চোঁচা লাগে। তেঁও কলে ময় যি বিলাক মহাপাপ কৰি আহিছোঁ তাৰ কিৰূপে প্ৰতিকাৰ হব ভাবি নাপাও আৰু মোৰ অন্তৰ কেনেকৈ শীতল হব? তথাপি আপুনি যেতিয়া মোৰ ছুংখৰ অবস্থা দেখি সুধিছে তেন্তে কওঁ।

ময় অভয় পুৰব হৰিমোহন বড়ুৱাৰ পুতেক, মোৰ নাম মনোহৰ, মোৰ পিতাৰ কেবল ময়এইহে সন্তান, পিতা আৰু আইৰ মানত মই পমি যাও যেন আছিলোঁ। পাঁচ বছৰীয়া হবৰে পৰা মোক ইস্কুলত পঢ়িবলৈ দিছিল, আৰু ঘৰতো অধ্যা[২৬]পক বখাই অনেক যত্নেৰে পঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। কিন্তু ময় পাষণ্ডে কোনো বকমে নপঢ়ি কেবল ছুটালি কৰি ফুৰোঁ। মোৰ স্বভাব দেখি তেঁওবিলাকে বড় বেজাৰ পাই খঙ্গ কৰে, আৰু মৰমেৰে বুজাই কয়, ময় তাক কথা যেনকে নেদেখোঁ। লাহে লাহে ডাঙ্গৰ হৈ আহোতে মোৰ স্বভাব আৰু বেয়া হই আহিল। পিতৃমাতৃএ মোৰ স্বভাৱ ভাল হব বুলি এঘৰ ভাল মানুহৰ ঘৰৰ এটা ভাল ছোৱালী বিয়া কৰাই দিলে। বিয়া

কবাই মোৰ স্বভাৱ ভাল হোৱা দূৰৈত থাওক, বেয়াহে হবলৈ ধৰিলে । ভদ্ৰ ! ময় আপোনাৰ বেয়া কথা কবলৈ এতিয়া একগো বেয়া নাপাও । মোৰ পিতৃমাতৃএ মোৰ বেয়া কথা দেখি খঙ্গ কৰাত তেঁওবিলাক মৰিলেই ভাল হয় যেন পাইছিলোঁ । তিবোতা জনীক যে চকুৰ কাঁইট যেন দেখোঁ । বড়কৈ মাৰোঁ । ভাৰ্য্যা স্বামীৰ সহবাস সুখৰ পৰিবৰ্তে তেঁও কেবল কষ্টকেহে পালে । ময় ভাঙ্গ খাই, মদ খাই, মতলীয়া হই বেয়াৰ ঘৰে ঘৰে ফুৰোঁ, তিবোতাৰ অলঙ্কাৰ কাঢ়ি নিও, তথাপি হয় ! পতিপ্ৰাণা সতীএ সেই কথাত খঙ্গ নকৰি মোক বড় মৰম আৰু ভক্তিহে কৰিছিল, কত প্ৰকাৰে মোক ভাল কৰিবলৈ যত্ন কৰিছিল, মোৰ মন কোনো বকম ঘূৰাব নোৱাৰে । পিতাৰো বহুত ধন আছিল, ময় অনেক ধন নষ্ট কৰিলোঁ । শেষত পিতাই ধন আটক কৰাত চুব কৰি কৰি সকলো ধন শেষ কৰিলোঁ । শেষত আমাৰ ভাত খাবলৈকে নচলা হল । পিতাও বুঢ়া হল, কোনো বকমে আৰ্জ্জিবও নোৱাৰে, নিৰুপায় হল পিছে মোৰ গৃহিনীএ কাপোড় বই বেচি বেচি কোনো মতে তেঁও-বিলাককপ্ৰতিপাল কৰিছিল, মোকো খাব পিন্ধি [২৭] বুলি দিছিল। ময় তাত সুখ নাপাই চুবকৰি ধন লই যাও, ধন নাপালে তেঁওক মাৰোঁ । হাতত ধন নাইকিয়া হ'লত মানুহৰ ঘৰে ঘৰে চুব কৰি কৰি মদ ভাঙ্গ খাও । ধৰা পড়ি পড়ি তিনিবাৰ টিকটিকি পালোঁ শেষত এবাৰ টান কথাত ধৰা পড়িলত কঠিন পৰিশ্ৰমে সহিতে এবছৰ ফাটক খাটিব লগা হলোঁ । ময় ফাটকত পড়িলত মোৰ পিতা, মাতা, ভাৰ্য্যা শোকতে অৰ্ধৈৰ্য্য হল । পিতৃমাতৃৰ স্বভাব অতি পবিত্ৰ । মোৰ এনে হীন প্ৰকৃতি দেখি, একেই তেঁওবিলাকৰ মন দুঃখিত আকৌ ফাটক খটা দেখি বড় শোক পালে । তাতে সুখত থকা মানুহ ইমান দুখত পড়িছে,

এইবিলাক কষ্টতে শোকে শোকে নৰিয়া পড়ি ছুইও প্ৰাণ এৰিলে। হা ! ময় পায়ণ্ড, পিতৃ মাতৃ হত্যাব পাপী হ'লোঁ। এই বুলি মনোহৰে কান্দি কান্দি মাটিত বাগৰি পড়িল। ভালে বেলিৰ মূৰত উঠি আকৌ কান্দি কান্দি কবলৈ ধৰিলে। হে মোৰ স্বৰ্গবাসী পিতৃমাতৃ ! ময় আপোনা সকলৰ বধৰ ভাগী হ'লোঁ। মোৰ এই পাপ কেতিয়া ক্ষয় হয়, কেতিয়া মুক্ত পাম ? মোক আশীৰ্ব্বাদ দিয়ক, ময় যেন আকৌ পৰজন্মত আপোনা সকলৰ পুত্ৰ হম, আৰু মোৰ যেন বেয়া স্বভাৱ দূৰ হই ভাল স্বভাৱ হব। আপোনা সকলৰ চৰণ সেৱা কৰি যেন মোৰ পাপী দেহ শুদ্ধ কৰিব পাৰোঁ। হে মোৰ স্বৰ্গবাসী মাতৃ, ময় পামৰে কোন জন্মত আপোনাৰ ধাৰ সৃজিম ? মোৰ নিমিত্তে বেজাৰ কৰি ভাত নাখাই নাখাই নৰিয়া পড়ি প্ৰাণ এড়িলা। ময়নো এই পাপৰ পৰা কেনেকৈ মুক্ত পাম ? আই মোকো তোমাৰ লগলৈ নিয়া। মোক পায়ণ্ড বুলি ঘিন্ নকৰিবা। স্নেহময়ি ! মোলৈ চকুমেলা চোৱা।

[২৮] মনোহৰে এইকপে অনেক প্ৰকাৰে খেদ কৰিছে। সত্যবানে তেঁওৰ তেনে ছুঃখভাব দেখি বড় বেয়া লাগি কলে। ভাই ! ছুঃখ নকৰিবা শাস্ত্ৰে কয় “অনুতাপেই পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্ত।” তোমাৰ পাপৰ পৰাচিত হইছে। মনোহৰে ধৈৰ্য্য ধৰি আকৌ কইছে।

এবছৰ পূৰ্ণ হ'লত ফাটকৰ পৰা ওলাই আহি দেখো, মোৰ গৃহিনীএ পিতৃমাতৃৰ শ্ৰাদ্ধাদি কৰি, কটনা কাটি খাই আছে। আৰু হাতত অলপ টকাও কৰিছে। মোক বড় আদৰ কৰি, খুৱাই ধুৱাই এদিন কলে স্বামি ! যি হব লগিয়া হই গ'ল, এতিয়া আপুনি মন স্থিৰ কৰি উপজীবিকাৰ উপায় কৰক ! ময় কাপড় বই বই তিনি কুড়ি মান টকা গোটাইছো। সেই কেই টকাৰে সইতে এখান সৰুকৈ মুদি দোকান

দিয়ক ময়ও কাপড় বঁও। এতেকে আমাৰ খৰচ চলিব। তেঁওৰ কথা শুনি মোৰ মন ভাল নহল। কেবল কেনেকৈ ৰূপ কেটকা নিম এই বুদ্ধি কৰিবলৈ ধৰিলোঁ। তেঁও সদায় মোক হিত উপদেশ দিয়ে। ময় তাত বড় বেয়া পাও। মন কেবল বেয়াৰ ফালেহে যায়। কেঁচুৱা লৰাই ভালেবেলি মাকৰ পিয়াহ খাবলৈ নাপাই থাকি খাবলৈ পালে যি ৰূপে হোপা ধৰে সেইদৰে মোৰো ফাটক খাটি লাজ নহল। এবছৰৰ মুৰত আমি আকৌ সেই অসদ সঙ্গতে লগ হই ফুৰিবলৈ ধৰিলোঁ। তিবোতাৰ হাতৰ পৰা মাৰি ধৰি টকা কেইটাও নিলোঁ। আক যেতিয়া যি পায় তাকো কাঢ়ি নিও। তথাপি তেঁও মোক এদিনো টান মাত নিদিলে। খাবলৈ নিদি নাথাকে। কিন্তু মোৰ শোকতে তেঁওৰ শৰীৰ জীৰ্ণ হল। শ্ৰম [২৯] কৰিব নোৱাৰা হল গতিকে বড় কষ্ট হল। পিছে মোৰ মনত এনে ভাব হল এইক খেদি পঠাব পাৰিলে ময় যতে ততে থাকিব পাৰিম। এই বুলি এদিন ফাঁকি কৰি আনি ৰাতি হাবিৰ মাজত এড়ি ময় ঘৰলৈ গুছি গলোঁ। এই কথা কইএ মনোহৰ কিছু বেলি মাতিব নোৱাৰা হই আছিল। মনোহৰৰ মুড় ঘামিবলৈ ধৰিলে। গাৰ লোম ডুবৰি উঠিল, চকু মুদি একে ঠেৰেই থাকি বহুত পৰৰ মুৰত ভাগৰৰ পৰা অহা মানুহৰ দৰে হুমুনিয়াহ পেলাই চকু মেলি কলে। হে দেও! তেঁওৰ চাৰ্গে কি গতি হল? তেঁওৰ প্ৰাণ ৰক্ষা পাইছে নে?

সত্যবানে তেঁওৰ তেনে হবৰ দেখি ভাবিলে যে মানুহটো শোকতে এনে হইছে। এই ভাবি তেঁও আশ্বাস দি কলে। ভাই! ভয় নকৰিবা তেঁও সতী নাৰী, তেঁও কেতিয়াও নষ্ট হোৱা নাই। অবশ্যে ভালে আছে পাবা। মনোহৰে আকৌ কবলৈ ধৰিলে।

ঘৰত সেইদৰেই কেই দিনমান আছিলোঁ লাহে লাহে মদ ভাঙ্গ খাবলৈ পয়সাও নাপাওঁ। ভাত পানীও দিওঁতা নাই। মোৰ হীন অবস্থা দেখি লগৰ বিলাকে কোনেও মোক আদৰ নকৰা হল। শেষত এনে হল যি বিলাকে মোক বড় আদৰ কৰিছিল সেই বিলাকে দেখিলেও ঘিণ কৰা হল। পিছে মোৰ জ্বৰ গ্ৰহণি নৰিয়া হল, বড় টান হই মৰিব লগা হলোঁ। তেতিয়া মোক কোনেও পতি কৰোতা নাই। সেই সময়ৰ কষ্টৰ কথা কি কম, নিৰাশ্ৰয় মানুহৰ নৰিয়াৰ সময়ত কিমান কষ্ট হয় তাক ভাবিলেই বুজিব। তাৰে এজন মৰমিয়াল মানুহে দেখিব নোৱাৰি মোক হাসপিটালত দিলে। তাতে [৩০] বহুত দিন থাকি অলপ ভাল হই ওলাই আহি মোৰ মন এক বকম হল। নৰিয়াতে নাখাই নাখাই মদ ভাঙ্গ আদি নোখোৱাকৈ থাকিব পৰা হলোঁ। আই বোপাইতো নোপোৱা ঠাইলৈ গল, বিচাৰিলে বা কেনেকৈ পাম। তিবোতা জনীক হাবিত এড়িলোঁ কি জানি জীয়াই আছেই, বিচাৰি ফুৰিলে পাঁও বা, এই ভাবি তাৰ পৰা আহি এই আজি এবছৰ তেওঁকে বিচাৰি ফুৰিছোঁ। আজি আহি এই খিনি পাইছোঁ। এতিয়া কলৈনো বিচাৰি যাম ভাবি নেপাও।

সত্যবানে কলে ভাই! তুমি যেনে ভাবৰ ছুখী ময়ও তেনে ছুখিত। এতেকে ছুইও একে লগেই থাকোঁহক। সত্যবানৰো কথা বিলাক তেঁওৰ আগত কলে। ওচৰতে মুনি সকলৰ থকা ঠাই, ময় তাতে থাকোঁ, তেঁওবিলাক বড় শুদ্ধ সত্ব লোক তাত থাকিলে আমাৰ মনৰ গতি পবিত্ৰ ফালেহে যাবৰ আশা। যদি তেঁওবিলাকক পাব লগা আছে পাম, নহলে তাতে ঈশ্বৰক আৰাধনা কৰি থাকিলে জীবনৰ সাৰ্থক হব। এতেকে ভাই! তালৈকে যাও বলা। মনোহৰ সেই

কথাতে মান্তি হল আৰু ছুইও হোমৰ কাঠ লই আশ্রমলৈ আহিল।
 মুনিৰ আশ্রমতে ছুইও বড় মিলেবে আছে। মাধবচন্দ্রে সহিতে যেনে
 ভাব আছিল, মনোহৰে সহিতেও তেনে ভাব হল। মনোহৰৰ স্বভাব
 একেবাৰে লুটিখালে। তেওঁৰ সেই অসত ভাব গুছি এনেহে
 ধৰ্ম্ম আৰু সজ ভাব হল যে তাকে দেখি সকলোএ তেওক আদৰ
 কৰিলে।

চতুৰ্থ অধ্যায় ।

[৩১] সুধৰ্ম্মা আৰু লীলাবতী সেই আশ্ৰমতে লগৰিয়া বিলাকে সইতে অনেক দিন আছে । তেঁওবিলাকে বড় মৰম কৰি, যাতে তেঁওবিলাকৰ মন ভালৈ থাকে তাকে যত্ন কৰে । আৰু বাটকুৱা বা আন ঠাইৰ পৰা অহা সকলোতে সত্যবান উকুৰ বান্ধা সোধে, কোনেও কব নোৱাৰে । সুধৰ্ম্মা উক যদিও বা আন বিষয়ত সুখে আছে, কিন্তু স্বামীৰ বিষহে তেঁওবিলাকৰ মন দিনে বাতিএ দহি থাকে । লীলা আৰু মনোৰমাই অনেক কপে মনক বুজাই ৰাখে, কিন্তু সুধৰ্ম্মাৰ মন অতি কোমল । তেঁও একেবাৰেই অস্থিৰ । এদিন ছপৰিয়া সুধৰ্ম্মাৰ মন বড় বিকল হোৱাত জীৱনত ধিকাৰ জন্মি পানীত পড়ি মৰোগই বুলি কাকো নোকোৱাকৈ মনে মনে নদীৰ গুৰিলৈ আহিল । পানীৰ গুৰিত বহি ভাবিলে ময় এনেই মহাপাপিনী নহলে মোৰ এনে দশা নহয় তাতে যদি আত্মঘাতিনী হও তেনেহলে নৰকগামী হব লাগিব । জীয়াই বা থাকো কেনেকৈ, প্ৰাণনাথৰ বিচ্ছেদ কষ্ট সহি জীয়াই থকাও টান হল, কি হব ? নদীক সম্বোধন কৰি কলে হে গভীৰ প্ৰবাহিনি ! মোৰ প্ৰিয় স্বামীক নিদিলে নে ? অহুমান কৰোঁ তোমাৰ গৰ্ভতে তেঁও লয় পালে । নহলে ইমান দিনে ময় পালোঁহেতেন । মোক বা কিয় তুলি দিলা । হে মাতৃ ! প্ৰাণেশ্বৰে মোক পাহৰি তোমাৰ কোলাত বহি আনন্দ কৰিছে, মোকো নিয়া ময়ও গই তেঁওৰ চৰণসেবা কৰোঁ গই । এইদৰে পানীৰ গুৰিত বহি [৩২] কান্দি আছে । এনেতে লীলা আৰু আন আন লগৰিয়া বিলাকে তেঁওক বিচাৰি বিচাৰি গই দেখা পাই বৰাই

বুজাই আশ্রমলৈ আনিলে। বাতি সুধৰ্ম্মাই সমাজিকত দেখিলে যি ঋষিএ ব্যাধৰ হাতৰ পৰা তেঁওবিলাকক বন্ধা কৰিছিল সেই ঋষিএ কইছে। বাছা! দুখ নকৰিবি, তোৰ স্বামী জীয়াই ভালে আছে, অতি অল্পপতে পাবি। তেঁও সমাজিককে সত্য যেন মানি মনত বড় আনন্দ পালে। আক সকলো লগৰিয়া বিলাকে সমাজিকৰ কথা শুনি বড় আনন্দেৰে জয়ধ্বনি কৰি কৰি কলে, “সংস্পন্ন, স্বপ্ন ফলোক।”

এদিন সুধৰ্ম্মা, লীলা, মনোৰমা, মুনিকণ্ঠা, সকলোবিলাক ফুৰিবলৈ গৈছে। যি দেবালয়ত সত্যবান আছে সেই দেবালয়ৰ ফালেই গই এডোখৰ ভাল ঠাইত সকলোবিলাকে বিশ্রাম কৰিছে। কোনোএ ফুল তুলি মালাকে গাঁথিছে। কোনোএ বা চৰাইবিলাকে নাচি কন দিয়াকে চাইছে। কোনোএ দূৰ্গিত থকা পছ পোৱালি বিলাকৰে বং চাইছে। সুধৰ্ম্মা, লীলা আৰু মনোৰমাই এজোপা গছৰ তলত বহি তেঁওবিলাকৰ স্বামী সকলৰ কথা কই চিন্তা কৰি আছে। এনেতে দক্ষিণ ফালে বাঁহৰ মাত শুনি বড় চঞ্চলা হই লীলাত কলে, সখি! কোনে বাঁহি বজাইছে; হায় হায় ঐ! মোৰ প্ৰাণনাথেই যেন এই বাঁহি বজাইছে! ময় এই বাঁহি শুনি স্থিৰ হই থাকিব নোৱাৰোঁ। কোনে বাঁহি বজাইছে বিচাৰি যাঁও বলা। এই বুলি বাঁহিৰ মাতৰ পোনে গল। লীলা, মনোৰমা উকুও লগতে গল।

সত্যবানে আবেলি সময়ত আহি সৰোবৰৰ পাৰৰ এজোপা [৩৩] বংশীবটৰ তলত বহি বাঁহি বজাইছিল। এঁওবিলাক গই বহুত আঁতৰতে বহি শুনি আছে। বাঁহিৰ মাতহে শুনিছে মানুহটীক হলে ভালকৈ দেখা নাই। সুধৰ্ম্মাৰ মন এনেহে ব্যাকুল হইছে যেন সেই মানুহটী তেঁওৰ স্বামীৰ শিক্ষিত। তেঁওৰ গুৰিলৈ গই যেন সত্যবানৰ

বাৰ্তা সুধিব। কিন্তু কি কৰে অপৰিচিত পুৰুষৰ গুৰিলৈ যোৱা
অন্য় ভাবি নগল। লাহে লাহে নিশা হল, সকলোবিলাক
ঘৰলৈ আহিল।

সত্যবানেও তেঁও বিলাকক দূৰণিৰ পৰা মুনিকণ্ঠা ভাবে
নেমাতিলে। সুধৰ্ম্মাৰ বাতি টোপনি নাছিল। কেতিয়ানো বাতি
পুৱাব আকৌ সেই সময় হব, সেই বাঁহি শুনিবলৈ যাব এইহে চিন্তা
হল। পিছ দিনা অলপ সোন কালেই আকৌ সেই ঠাইলৈকে গল।
সেইদিনা আৰু বাঁহিৰ মাত হুশুনি বড় ছুখেৰে গুছি আহিল। এই
দৰে কেবা দিনো সেই দৰে বাঁহিৰ মাত শুনিবলৈ বিচাৰি আহি
হুশুনি সুধৰ্ম্মাৰ মন হুমুৱা জুইত ঘিউ ঢালি দিয়া যেন হল। তেঁও
ঘৰত থাকিবই নোখোজে যেন কোনে কত বাঁহি বজাই তাকেহে
শুনি ফুৰিব।

আকৌ এদিন সকলো বিলাক আন এপোনে ফুৰিবলৈ গল।
সেই ঠাইত ভালে মান নাগেশ্বৰ গছ আছিল। তাৰ তলতে এটাই
বিলাক বহিল। সুধৰ্ম্মাই এজোপা নাহৰ গছৰ তলত এটা বাঁহি
দেখা পাই ব্যাকুল চিন্তেৰে সহিতে তুলি আনি বুকৰ মাজত
লই, চুমা খাই লীলাবতীৰ আগত কলে সখি! এইটা মোৰ
প্ৰাণেশ্বৰৰ হাতৰ বাঁহি। এই গছৰ তলত বহি বজাই পাহৰি এড়ি
গল। হয় সখি! প্ৰাণনাথ এই ঠাইতে বহিছিল। এই বুলি
পাগলীৰ দৰে ব্যাকুল হই গছৰ গুৰিৰ মাটিতে চুমা [৩৪] খালে,
বাঁহিক সম্বোধন কৰি কলে। হে বাঁহি! তুমি মোৰ প্ৰাণনাথৰ হাতত
শোভা পাইছিল। আজি মই তোমাক বুকত ললোঁ এই বুলি
কন্দিবলৈ ধৰিলে। লগৰিয়া বিলাকে তেঁওক কত প্ৰকাৰে সাস্বনা

কবিব নোৱাৰি তেঁওৰ ছুখত দুঃখী হই তেঁওবিলাকেও কান্দিবলৈ ধৰিলে ।

সত্যবান ফুল নিবলৈ সেই ঠাইলৈকে আহিছিল, সেই নাহৰ গছৰ তলতে বহি বাঁহি বজাই তাতে বাঁহিটী এড়ি এজোপা বড় নাহৰ গছত উঠি ফুল পাৰিছে, এনেতে সুধৰ্ম্মা উকক দেখা পাই কন্দা দেখি একে ঠাৰে চাই থাকি থাকি নামি আহিল । অনেক দুঃখত পড়ি তেঁওবিলাকৰ আকৃতি বিকৃতি হইছে হঠাত চিন ধৰাই টান ! তেঁও সুধৰ্ম্মাক দেখি মনতে ভাবিছে কি জানি প্ৰিয়া নহয় বা মুনিবে কহা । অপৰিচিত তিবোতাক প্ৰিয়া ভাবে মতা অনায়া, তথাপি স্থিৰ হই থাকিব নোৱাৰি তাৰে মুনি ছোৱালী এজনীত সুধিলে । তোমালোক কোন মুনিৰ আশ্ৰমৰ পৰা আহিছা ? সুধৰ্ম্মাই অকস্মাতে সত্যবানক দেখা পাই অতি আচৰিত ভাবে চাইছে । অলপ চাই থাকি সত্যবান বুলি নিশ্চয় কৈ জানি হা নাথ বুলি বেগাই সত্যবানৰ গুৰিলৈ যাব খোজাত টান কৰে পড়ি মুৰ্ছা হল । সত্যবানে যেতিয়া সুধৰ্ম্মাক সেইদৰে আহি পড়ি মুৰ্ছা যাবৰ দেখিলে তেতিয়া আক ধৈৰ্য্য এড়ি গুৰিলৈ আহি প্ৰিয়ে ! কি কৰা বুলি সুধৰ্ম্মাৰ মুড় কোলাত তুলি ললে । লীলাই গছৰ পাতেৰে বিচিবলৈ ধৰিলে । আন লগৰিয়া বিলাকে পানী দি অনেক সূক্ষ্ম কৰাত তেঁও জ্ঞান পালে । সত্যবানে সুধৰ্ম্মাৰ হাত বুকত লই কলে, প্ৰাণাধিকে ! ঈশ্বৰে অনেক কষ্টৰ পিছত আজি তোমাক [৩৫] মিলালে, উঠা দুইও একে লগে তেঁওক প্ৰাৰ্থনা কৰি কৃতজ্ঞ মানো । সুধৰ্ম্মাই স্বামীৰ চৰণ সেৱা কৰি সমাদৰ

কৰিলে। ছইবো আনন্দৰ চকুৰ পানী ওলাল। সকলোবিলাক
ছোৱালীএ আজি পতিপ্ৰাণ। সুধৰ্ম্মাই স্বামীক পালে বুলি আনন্দেৰে
সহিতে শুভদিন শুভদিন বুলি হাতেৰে চপৰিয়াই জয়ধ্বনি কৰি সংস্পন্ন
সংস্পন্ন বুলিলে।

পঞ্চম অধ্যায়।

মনোহৰে সত্যবান অহাত পলম দেখি বিচাৰি গল। যি ফালে সত্যবান উকৰ শুভ দেখা হইছে সেই ফালেই তেঁও আহি অলপ দূৰৈৰ পৰা তেঁওবিলাকক দেখি, সেই মানুহ বিলাকে তাত কি কৰিছে চাঁও গই যেন বুলি আহিল। কিন্তু ওচৰা ওচৰি হোৱাত সত্যবানক তিবোতা মানুহ বিলাকৰ মাজত বহি থকা দেখি সংশয় কৰি মান্ত লগালে। আপুনি ইমান বেলি কিয় কৰিলে? ময় যাবৰ নেদেখি বিচাৰি আহিছোঁ। সত্যবানে বৰ ৰং মনেৰে উঠি তেঁওক মাতিলে, আহা ভাই! আহা, ঈশ্বৰ মোৰ প্ৰতি সদয় হই আজি প্ৰিয়াৰ গুৰিলৈ আনিছে। মনোহৰ সত্যবানৰ গুৰিতে বহিল। মনোৰমা মুনিকণ্ঠা বিলাকৰ মাজতে বহি আছে। তেঁও জনা নাই যে সেইটী মনোহৰ। মনোৰমাই আন ফালেহে চাই আঢ়োপান্ত ভাবি ঠব হই আছে। মনোহৰে সুধৰ্ম্মাৰ ফালে চাওতেই মনোৰমাক দেখা পাই চাই থাকি থাকি মনোৰমা হয় [৩৬] বুলি ঠিক জানি বড় শোক আৰু লাজেৰে কলে। নিৰপৰাধিনী মনোৰমা! ময় মনোহৰ পাষণ্ড পাপৰ প্ৰায়শ্চিত্তৰ উপায় বিচাৰি ফুৰি এই তোমাক দেখা—পা—এই বুলি মনোহৰৰ মাত নোলোৱা হল। মনোৰমাই মনোহৰৰ নাম শুনি ইফালে মুখ ঘূৰাই দেখে যে মনোহৰ শোকতে অস্থিৰ হইছে। মনোৰমা বেগতে উঠি আহি মনোহৰক সেৱা কৰি কলে। ছি ছি স্বামি! কিয় দুখ কৰিছে। মোৰ কৰ্ম্মফল ময় ভুগিছোঁ। স্থিৰ হওক। ঈশ্বৰে যে পুনৰায় আপোনাৰে সহিতে দেখা কৰাৰ এই আশা নাছিল, এতিয়া যে দেখিলোঁ এই মহাভাগ্য। মোৰ

পৰত খঙ্গ কৰি মোক যে আকৌ বিচাৰি আহিছে ইও কেবল মোৰ
 ভাগ্যৰ বলেহে আনিছে। এতেকে স্বামী! ছুখ এড়ক, ময় অভাগিনীৰ
 কাৰণে কিয় আপুনি ছুখ কৰি ফুৰিছে? মনোহৰে মনোৰমাৰ কথা
 শুনি বৰ দুখেৰে কলে। প্ৰিয়ে! তুমি আক অধিক ছুখৰ কথা কই
 মোৰ হৃদয় দক্ষ নকৰিবা। তোমাক ময় মহা অৰণ্যত সেইদৰে
 এড়িলোঁ। তথাপি ঈশ্বৰে যে তোমাৰ জীৱনটী বক্ষা কৰি আকৌ ময়
 প্যাপীক দেখুৱালে এইবাবে তেঁওক সকৃতজ্ঞ চিত্তে সেৱা কৰিছোঁ।
 মনোৰমানো কেনেকৈ সেই আশ্ৰমলৈ আহিল তাক সুধিলে।
 মনোহৰেও তেঁওৰ নৰিয়াৰ বাৰ্তা আক কেনেকৈনো আহি আহি
 সেইখিনি পাইছেহি সকলো কথা কলে। মনোহৰৰো আকস্মিক গুভ
 মিলন দেখি বড় আনন্দ পালে। মনোৰমা থকা আশ্ৰমৰ মুনিকণ্ঠা
 সকলে পূৰ্বে মনোৰমাৰ কথা মানিব পৰা নাছিল। এতিয়া মনোহৰৰ
 মুখে সকলো কথা শুনি মনোৰমাক বৰ আদৰ কৰি কলে। মনোৰমা!
 শুনি! ধন্য তোমাৰ জীৱন ঈশ্বৰে তোমাক আক [৩৭] কষ্টৰ
 পৰা মুক্ত কৰক। স্বামীএ সহিতে যেনে সুখে থাকিব পাৰা। সত্যবান,
 মনোহৰ, সুধৰ্ম্মা, মুনিকণ্ঠা, সকলো বিলাক সুধৰ্ম্মা থকা আশ্ৰমলৈ
 আহিল। বৃদ্ধা তাপসীএ তেঁও বিলাকক দেখি বড় আনন্দ পাই
 আশীৰ্ব্বাদ কৰিলে। আক সেই আশ্ৰমতে থাকিবলৈ আদেশ কৰিলে।
 সত্যবানে তেঁওবিলাক পূৰ্বে থকা আশ্ৰমলৈ গই মুনি সকলৰ আগত
 সকলো কথা কই বিদাই হই আহিল। এটাই বিলাক একে ঠাইতে
 জগলাগি সুখে আছে।

লীলাবতীএ সত্যবান আক সুধৰ্ম্মাৰ মিলন দেখি বড় বঙ্গ পাইছে
 হয় কিন্তু তেঁওৰ স্বামী মাধৱ চন্দ্ৰৰ একো বাৰ্তা নাপাই মন একেবাৰে

মৰা যেন হইছে। তেঁও ভাবিছে, মঙ্গলে আছিল দেখি, সুধৰ্ম্মা স্বামীৰ স্বামী আছিল, দুখিনী মনোবমাইও স্বামীক পালে মোৰ স্বামী ভালে থকা হলে ইমান দিনে পালো হেঁতেন, অথবা বাৰ্তাকে পালে হেঁতেন। জানিলোঁ মোৰ স্বামীৰ কিবা এটা হল, ময় অভাগিনীৰ কপালত আক মিলন হবৰ নাই। ঈশ্বৰক স্তুতি কৰোঁ প্ৰভো! মোক এই মায়াৰ সংসাৰৰ পৰা নিয়া। এই বুলি তেঁও সদাই শোক বেজাৰ কৰি অস্থিৰ হবলৈ ধৰিলে। সত্যবান আৰু সুধৰ্ম্মাইও তেঁওৰ দুঃখ দেখি বড় বেজাৰ পাইছে। কিন্তু কি কৰে একো উপায় নাই।

এদিন ছপৰিয়া সুধৰ্ম্মা, লীলা, আৰু সকলো মুনিকণ্ঠা বিলাক গাধুবলৈ নদীলৈ আহিছে। তেঁও বিলাকৰ ঘাটৰ গুৰিতে এখান নাও বান্ধি মানুহ বিলাকে ভাত খাবলৈ ধৰিছে। মাধবচন্দ্ৰ সেই নাৱতে আহি বামলৈ নামি গা ধুবলৈ ধৰিছে। [৩৮] এনেতে এও বিলাক ইফালৰ পৰা গই মানুহ বিলাক দেখি অলপ ইফাল সিফাল কৰিছে। লীলাই অলপ আঁতৰৰ পৰা সেই মানুহটোক মাধবচন্দ্ৰৰ দৰে যেন দেখি সুধৰ্ম্মাত কলে। চোৱা চোন সখি! সেই গা ধুবলৈ ধৰা মানুহটোক যেন মোৰ প্ৰাণনাথকে দেখিলোঁ। হায়, দুৰ্ভাগীৰ কি এনে শুভ দশা হ'ব, প্ৰাণনাথক পুনৰায় পাম। সুধৰ্ম্মাই তেঁওৰ ফালে চাই থাকি থাকি অতি আচৰিত ভাবে কলে। সখি! যথার্থে সেইটো সখা মাধবচন্দ্ৰ হয়। আহা সখি তেঁওৰ গুৰিলৈ যাও। লীলাইও মাধবচন্দ্ৰ হয়, এনে ভাবি দুইও তেঁওৰ ফাললৈ গইছে। মাধবচন্দ্ৰইও সি বিলাকক অহা দেখি চাই থাকি থাকি লীলা আৰু সুধৰ্ম্মাক চিনি পাই আগ বাঢ়ি গই লীলাক সম্বোধন কৰি, হা প্ৰাণেশ্বৰি! পৰমেশ্বৰৰ প্ৰসাদত অনেক

দিনৰ মুৰত আজি তোমাক দেখি হৃদয় জুড়ালোঁ এই বুলি কলে। সুধৰ্ম্মাৰ ফালে চাই বড় ছুখেৰে কলে, সখি! প্ৰাণাধিক সখা সত্যবানৰ এই পৰ্য্যন্ত কোনো বাৰ্ত্তা পোৱা নাই, আশা কৰিছোঁ ঈশ্বৰে তেঁওকো দিব। সুধৰ্ম্মাই বড় হৰ্ষেৰে ধন্যবাদ কৰি কলে, সখা! তোমাৰ প্ৰিয় সখা এই ঠাইতে আমাৰ লগতে আছে। এই বুলি সত্যবানক মাতি আনিবলৈ বেগতে গল। সত্যবানে মাধবচন্দ্ৰৰ বাৰ্ত্তা পাই লৰি আহি মাধবচন্দ্ৰক দেখি আলিঙ্গন কৰিলে। তেঁওবিলাক চাৰিও দেখা দেখি হই বড় আনন্দেৰে সইতে গা ধুই আশ্ৰমলৈ আছিল। আশ্ৰমৰ সকলো মানুহে তেঁওবিলাক তিনিও যোড়া মানুহৰ মিলন দেখি বড় আনন্দ কৰিলে। খাই বই উঠি স্থিৰ হই সত্যবানে মাধবচন্দ্ৰত সুধিলে সখা! সেই মহা বিপদৰ পৰা কেনেকেই বক্ষা পালা?

[৩৯] মাধবে কলে, সখা! সেই যে পানীত পড়িলোঁ তাৰ পৰা সোঁতে ভটীয়াই নিলে। ভালেখিনিৰ মুৰত এডোখৰ কাঠৰ আশ্ৰয় পাই সাঁতৰি সাঁতৰি, পুৱা বাম উঠিলোঁ। ময়ও বাম উঠিছোঁ, এনেতে আমাৰ গাঁওৱৰে এখান বেপাৰী নাও আহি সেই খিনি পালেহি মোক দেখা পাই সেই নাওতে তুলি ললে। বাটতে বড় জ্বৰ হল। তেঁও-বিলাকে একে বাৰে ঘৰলৈ লই গল। ঘৰত গই বহু দিন নৰিয়াতে কষ্ট পালোঁ। অলপ ভাল হই ঘৰ আক গোলা যি মানুহক বন্দবস্ত কৈ দি অহা হইছিল সেই মানুহৰ গাতে দি তোমালোকক বিচাৰি বিচাৰি ইমান দিন ফুৰিছোঁ। কোনো ঠাইলৈ নাওৱেৰে যাও কোনো ঠাইলৈ বামেই যাও নানা দেশ ফুৰি ফুৰি কোনো বকমে তোমা-লোকৰ একো বাৰ্ত্তা নাপাও। আজি আহি এই খিনি পাই ঈশ্বৰৰ

ইচ্ছাত তোমা লোকক পাইছোঁহি। সখা! এতিয়া ঘৰৰ ফালে যোৱাহে উচিত।

মুনিকণ্ঠা আৰু বৃদ্ধা তাপসীএ কেই দিন মান বখাই, এদিন ভাল দিন বাৰ চাই তেঁওবিলাকক বিদায় দিলে। সত্যবানে মনোহৰক সুধিলে, ভাই তুমি কি কৰা? মোৰ মনেৰে তোমাকো ময় লই যাও ঈশ্বৰে মঙ্গলে ঘৰ পোৱালে যদি ইচ্ছা হয় আমাৰ তাতে থাকি আমাৰ লগৰে এজন অংশী হবা। আৰু যদি নাথাকা তেন্তে দেশলৈ যাবা। মনোহৰ সেই কথাতে সন্মত হল। সত্যবান, মাধবচন্দ্ৰ, মনোহৰ তেঁওবিলাকৰ পৰিবাৰে সইতে যাত্ৰা কৰিলে।

ষষ্ঠ অধ্যায়।

[৪০] কিছু দিনৰ মুৰত তেঁও বিলাক নিৰ্বিল্পে আহি দেশ পালেহি। সত্যবান উকৰ গুণে সকলো গাঁওৰ মানুহ বিলাকক বশ কৰিছিল। তেঁওবিলাকৰ একো বাৰ্তা নাপাই গ্ৰামিক মানুহ বিলাকে বড় ছুখ পাই আছিল। যেতিয়াই তেঁও বিলাক ঘৰ পোৱাৰ বাৰ্তা পালে সকলো বিলাক মানুহ আহি তেঁওবিলাকক সমাদৰ কৰিলেহি। সত্যবানৰ ঘৰ সেইদিনা আনন্দে পূৰ্ণ হল। তেঁওৰ ঘৰত সেই দিনা তেঁওৰ সকলো বন্ধু বান্ধবক মাতি আনি খুৱালে। মাধবচন্দ্ৰ তেঁওৰ ঘৰলৈ গল। মনোহৰ সত্যবানৰ ঘৰতে থাকিল।

সত্যবান আৰু মাধবচন্দ্ৰই পূৰ্বৰ দৰে আকৌ নানা বকমে ব্যবসায় কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিলে। মনোহৰে সেই দেশত থাকি বাবসায় কৰাতকৈ তেঁওৰ আপোন দেশত চিৰস্থায়ী ঘৰ সাজি অহা যোৱাকৈ ব্যবসায় কৰিবৰ ইচ্ছা কৰি, সত্যবানত সাহায্য প্ৰাৰ্থনা কৰিলে। সত্যবানে সেই কথা শুনি কলে ভাই ই বড় ভাল কথা, আপোনাৰ দেশত সুখে গৌৰবেৰে থকাৰ সমান ভাল কথা নাই। এতেকে ময় তোমাক কিছু টকাৰ সাহায্য কৰিম, তুমি দেশলৈ যোৱা।

মনোহৰ, মনোৰমা তেঁওবিলাকৰ সাহায্য লই দেশলৈ গল। মনোৰমা আৰু মনোহৰক বহু কালৰ মুৰত অহা দেখি মানুহ বিলাকে আচৰিত মানিলে। মনোৰমাক পূৰ্বৰ পৰা মানুহে বড় মৰম কৰিছিল, তেতিয়াও সকলোএ আদৰ কৰিলে। [৪১] মনোহৰ মনোৰমা তেঁওৰ সখীএকৰ ঘৰত কেইদিন মান থাকি তেঁওৰ পূৰ্বৰ মাটিতে ঘৰ সাজি তালৈ আহিল। মনোহৰৰ স্বভাব অতি পবিত্ৰ হল, যেন সেই মনোহৰ তেঁও নহয়। মনোহৰৰ সত চৰিত্ৰ দেখি গাঁওৰ

সকলো মানুহে মৰম কৰিবলৈ ধৰিলে। গাঁওৱৰ ধনী ধনী মানুহে তেঁওক অনেক সাহায্য কৰি ব্যবসায় কৰিবলৈ উপায় কৰি দিলে।

মনোহৰে লাহে লাহে বেপাৰ চলাবলৈ ধৰিলে। আক সদাই সত কৰ্ম্ম আৰু সত আলোচনা কৰাত ঈশ্বৰবো শুভ দৃষ্টি হল। লাহে লাহে তেঁওৰ বহুত ধন হল। পিতাকৰ পূৰ্বৰ অবস্থাৰ দৰে বড় ডাঙ্গৰ মানুহ হল। যি মনোৰমা তেঁওৰ চকুৰ কুটা আছিল সেই মনোৰমা প্ৰাণতকৈও অধিক হল। যি মানুহে তেঁওক বৰ ঘিণ কৰিছিল সেই মানুহে তেওক পুত্ৰৰ দৰে মৰম কৰে। কেৱল তেঁওৰ এই মাত্ৰ দুখ মনত থাকিল। তেঁওৰ পিতাক আৰু মাকে তেঁওৰ শোকতে প্ৰাণ এড়িলে। এতিয়া তেঁওবিলাকক সুশ্ৰুমা কৰিবলৈ নেপালে।

সত্যবানবো ব্যবসায় বড় ভালৰূপে চলিবলৈ ধৰিলে। তেঁওৰ অনেক ধন বস্তু হল। গাঁওৱৰ মাজত তেঁওবিলাক এঘৰ প্ৰধান মানুহ হল। আক তেঁওবিলাকৰ সত স্বভাৱত সকলো মানুহ বশ হল। কেই বাটীও লৰা ছোৱালী হই সুখে খাই লই থাকিল। মাধবচন্দ্ৰবো সেইৰূপে লৰা ছোৱালী ধন বস্তু হই তেঁওও সুখে থাকিল।

পাঠক! ন্যায় আৰু ধৰ্ম্মত চলিলে মানুহৰ কতো হানি নাই। দেখা সত্যবান, সুধৰ্ম্মা, মাধবচন্দ্ৰ, লীলা, মনোৰমা এও বিলাক এনে বিপদত পড়াতো ঈশ্বৰে বক্ষা কৰিলে। [৪২] ইমান কষ্টৰ শেষতো সুখী হল। মানুহে ইচ্ছা কৰিলে, নিজৰ স্বভাৱ নিজে সংশোধন কৰিব পাৰে। যতে ধৰ্ম্ম ততে জয়। এই কথা সত্য।

